

NAGY ILDIKÓ

Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte

*Birodalmi és nemzeti szimbólumok
az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon*

Az 1867-es kiegyezés magyar megteremtői elsősorban arra törekedtek, hogy Ausztria és Magyarország között minél kiegyenlítettebb, az egyenjogúságra és a kölcsönösségre épülő államjogi és gazdasági kapcsolatot alakítsanak ki. Azzal, hogy ez az alapelv maradéktalanul nem valósítható meg, Deák Ferenc, Andrássy Gyula és elvbarátaik is tisztában voltak. Ennek ellenére a paritás minél nagyobb mérvű érvényesítését tűzték ki célul. Ennek megfelelően a paritás a dualizmus kori politikusok szótárának egyik sokat hangoztatott kulcsfogalma lett. A kiegyezést előkészítő alapidokumentumok közül az Apponyi Györgyhöz és köréhez kötődő bécsi német nyelvű, *Die Debatte* című hírlapban (*Die Debatte und Wiener Lloyd*) 1865 májusában aláírás nélkül közzétett cikksorozat Ludassy Mór megfogalmazásában Deáknak és elvbarátaiknak a Béccsel való megegyezés feltételeiről és módozatairól szóló nézeteit foglalta össze. A „Májusi program”-nak vagy „Májusi levelek”-nek nevezett közlemény a közös ügyek kezelésének lehetséges gyakorlatát taglaló III. része a paritást úgy definiálta, mint a létrehozandó delegációk működésének alapelvét. Eszerint Deákék úgy vélték, hogy a majdani delegációknak „két egyenlő rangú, hasonló jelentőségű és ugyanazon jogú tényező közti tárgyalás” fórumává kellene válniuk,¹ hasonlóképpen képzelték el a többi közös intézmény tevékenységét is. Andrássy Gyula magyar miniszterelnök ezen ideál jegyében tett nagy erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a kiegyezés nyomán kialakuló új közjogi viszony az államalulat nevében is kifejezésre jusson. Ezért javasolta 1868-ban az uralkodónak az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve az Osztrák–Magyar Birodalom megjelölést.² A kortársak jelentős része azonban kifejezetten szkeptikus álláspontot képviselt a paritás megvalósíthatóságával kapcsolatban. Ezt a közvélemény körében elterjedt kételyt fogalmazza meg Mikszáth Kálmán „Két választás Magyarországon” című regényének egyik szereplője: „Mi az a paritás?” – hangzik fel a kérdés a regényben a körtvélyesi választási gyűlésen. „A szónok nem jött

¹ Somogyi Éva szerint „a delegáció a paritás szimbolikus intézménye, a feladata, hogy reprezentálja a paritást. Bonyolult működési rítusa e szimbolikus szerepet szolgálta”. Továbbá: „a magyarok számára, minden fenntartásuk ellenére, amellyel a közös intézmények iránt viseltek, a pesti delegációs ülés a paritás ünnepe, a két évenként néhány hétre ismétlődő illúzió, hogy Pest a birodalomnak Béccsel egyenrangú székvárosa.” Somogyi Éva: *A paritás fogalma az 1867. évi kiegyezési törvényekben és a dualizmus kori közbeszédben*. In: Deák és utódai – Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában. A 2003. november 19–20-án Pécsen, a Deák-bicentenáriumi alkalmából rendezett országos történész-jogtörténész konferencia anyaga. Szerk. Csibi Norbert – Domaniczky Endre. Pécs, 2004. 212–213.

² Lásd Ferenc József legfelső kéziratát Beust közös külügyminiszterhez az „Osztrák–Magyar Monarchia” elnevezés bevezetéséről. In: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. 501–502.

zavarba, elkezdte magyarázni, mi a paritás. – A paritás, tisztelt uraim, hogy egyenlő mértékkel mérünk, ide egy font, oda egy font... – írja Mikszáth. – Úgy – sipított föl most egy nyúlékony gilisztahang... – Akkor előbb öközülök is akasztódják föl tizenhárom generális, aztán lehet beszélni a többiről.”³ A szkepszist nemcsak az indokolta, hogy a magyar közfelfogás szerint a győztes Ausztria és az általa egy idegen hatalom segítségével térdre kényszerített Magyarország kötött szerződést 1867-ben, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők is. Továbbá, hogy a kiegyezés létrejöttékor két olyan soknemzetiségű államalakulat – illetve azok politikai elitje – kötött szerződést, amelyek közül az egyik nagyhatalmi, birodalmi, míg a másik nemzetállami ambíciókat táplált.

A sokak által teljesen össze nem illőnek tartott Ausztriában és Magyarországon meglehetősen nehezen szilárdult meg a korabeli Európában egyedülálló dualista államszerkezet. Magyarországon a stabilizáció megteremtése Tisza Kálmánhoz kötődik, akinek sokáig sikerült megőriznie a kényes egyensúlyt. Miniszterelnökségének ideje alatt felgyorsult a polgárosodás és a modernizáció, a magyar gazdaság dinamikusan fejlődött, s az ország elsősorban ebben az időszakban tudta a legjobban felhasználni az európai élvonalhoz való felzárkózás lehetőségét. Tisza bukása után viszont egyre jobban a felszínre kerültek a dualista rendszer fogyatékosai. Magyarországon az úgynevezett közjogi ellenzék előretörése és állandósuló obstrukciója fokozatosan ellehetetlenítette a parlament működését. A függetlenségi pártiak alapvető követelésesei közé tartozott a magyar nemzeti szimbólumok használata a közös hadseregben, és egyre gyakrabban került szóba, illetve alakultak ki botrányok amiatt, hogy a reprezentatív állami ünnepeken a magyar közönségnek a rossz emlékeket ébresztő császárhimnuszt kell hallgatnia. Miért nincs Magyarországnak és a magyar királynak saját hivatalos himnusza? A paritás szellemében több megoldás is lehetséges lett volna. Osztrák zeneszerző és magyar költő, vagy megfordítva, magyar zeneszerző és osztrák költő együttesen készít el egy közös himnuszt. Ilyen jellegű együttműködésre említhetünk is példát, ifjabb Johann Strauss és Jókai Mór „Cigánybáró” című operettjét: a darabban a bécsi keringő dallamai sajátos egységet alkotnak a magyar verbunkos motívumaival, sőt a komponista még a magyar „rebellis” szellem szimbólumának számító *Rákóczi-indulót* is beleszőtte muzsikájába.⁴ Másik lehetőségként egy mind dallamában, mind szövegében is önálló magyar királyhymusz megteremtése kínálkozott, végül harmadikként felmerülhetett (és fel is merült), hogy a *Himnusz* dallamára megalkotják egy királyhymusz szövegét. Az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek azonban meg kellett elégedniük a császárhimnusszal. A tanulmány áttekinti a *Gotterhalte*, a *Himnusz* és a *Szózat* keletkezésének és nyilvános használatának történetét, kitér a magyar királyhymusz megteremtésére irányuló törekvésekre, majd a császárhymusz használatából Magyarországon, illetve a magyarok körében fakadó konfliktusokkal foglalkozik, elsősorban az 1896 és 1903 közötti időszakra, ezen belül is a 20. század első éveire koncentrálva.

A Gotterhalte

Amint az ismeretes, a *Gotterhalte* a Franciaország elleni első koalíciós háború időszakának szülötte. A sorozatos katonai vereségeket elszenvedő Ausztriának is szüksége volt az angol

³ Mikszáth Kálmán: *Két választás Magyarországon*. Budapest, 1958. (Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések IX.) 120. A kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Bisztray Gyula ehhez hozzáfűzi, hogy Mikszáth hasonló kijelentést adott a „Beszterce ostroma” főszereplőjének, Pongrácz István grófnak a szájába. Uo. 263.

⁴ Lásd bővebben: Hanák Péter: *A bécsi és a budapesti operett kultúrtörténeti helye*. Budapesti Nyelvtudományi Közlemények, 5. évf. (1997) 2–3. (16–17.) sz. (Nyár-ősz) 9–30., kül. 18–21.

„*God save the King*”-hez vagy a francia „*Marseillaise*”-hez, illetve a porosz „*Heil Dir im Siegerkranz*”-hoz hasonló, a lakosság széles rétegeit lelkesítő dalra. Joseph Haydn sikeresen tett eleget ezen elvárásnak, melódiaja gyorsan népszerűvé vált és időtállóan bizonyult,⁵ míg a néphimnusz szövege Ferenc József trónra lépéséig többször változott.⁶ A zeneművet 1826. október 1-jén hivatalossá tették a hadseregben, és szabályozták, hogy mely alkalmakkor kell eljátszani. A himnusz – elsősorban uralkodói látogatásokkor – 1848 előtt is gyakorta elhangzott Magyarországon, de ekkor még nem váltott ki különösebb ellenszenvet.

A forradalom évében, 1848-ban átdolgozások egész sora keletkezett. Rózsa Mária a közműltban közzétette azt a szövegvariációt, amely már bizonyosan Ferenc József uralkodása alatt készült.⁷ A *Pressburger Zeitung* tudósításai szerint 1849. december 2-án, a trónra lépés első évfordulóján ünnepi misét, illetve istentiszteletet tartottak a Szt. Márton templomban, továbbá a városi evangélikus templomban és a zsinagógában. Mindhárom szertartás alatt felolvasták az olmtüzi alkotmányt, és elhangzott a *Gotterhalte*. Ebből az alkalomból a városi tanács közkölségen 6000 példányban kinyomtatta mind az alkotmányt, mind pedig a néphimnusz három strófából álló szövegét.⁸ Az utóbbi szerzőségét Engelbert Winder innsbrucki tanár Christoph Anton Walsér (1783–1855) bregenzi papnak, tanárnak, iskolaigazgatónak tulajdonította, akinek költői tevékenységét lényegében ő fedezte fel. Winder publikációjából azonban nem derül ki, hogy a *Gotterhalte* dallamára készült néphimnuszról van-e szó – egyáltalán: tényleg ő-e a szöveg alkotója.⁹

Ferenc József uralkodásának első öt esztendejében újabb kísérletek történtek új szöveg készíttetésére, többek között Franz Grillparzer is benyújtotta a maga művét. Ekkor már az a szempont is felmerült, hogy a szöveg ne tartalmazza az éppen regnáló uralkodó nevét, ezzel is biztosítva a szöveg időtállóságát. 1854-ben Alexander von Bach az uralkodó engedélyével hét szerzőt bízott meg a feladattal, továbbá elővettek három korábban készült verset is. A szűk körű „pályázat” eredményéről Bach március 22-én terjedelmes előterjesztésben számolt be Ferenc Józsefnek, és Johann Gabriel Seidl (1804–1875) régész, költő, a Szépművészeti Múzeum éremtárának vezetője munkájának elfogadását javasolta. Az uralkodó március 27-én az indítványnak megfelelően döntött, és megbízta Bachot, intézkedjen a szövegnek a különféle nemzeti nyelvekre való lefordíttatásáról. Az új szöveg keletkezéséről a magyar közvélemény a *Budapesti Hírlap* című hivatalos lap 1854. április 12-én napvilágot látott számából értesülhetett. Az újság átvette a *Wiener Zeitung* három nappal korábbi közleményét, amely szerint „Ófelsége legkegyelmesebb Urunk és Császáruk trónra lépte óta különféle

⁵ A *Gotterhalte* az angol és a francia mellett az egyik leggyakrabban idézett himnusz a zeneirodalomban. Melódiáiból készültek variációk, parafrázisok és zenei karikatúrák. Maga Haydn beépítette dal-lamait az op. 76-os, úgynevezett Császár-kvartettjébe; Brahms op. 5-ös f-moll szonátájának finálé-jába, Bartók Béla Kossuth-szimfóniájában használta fel, hogy csak néhány példát említsek. Heinrich Hoffmann von Fallersleben 1841-ben írta meg „Deutschlandlied” című versét, amelyet szintén Haydn zenéjére énekeltek az egyesülésükért küzdő németek. Ez a változat lett 1922-ben Németország himnusza. Minderre összefoglalóan lásd: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. Begründet von Friedrich Blume. 2., átdolg. kiad. Hg. Ludwig Finscher. Sachteil 7. Kassel–Stuttgart stb. 1997. 16–24. (Birgit Glaner „Nationalhymnen” című szócikke)

⁶ A különböző szövegváltozatokról lásd: Grasberger, Franz: *Die Hymnen Österreichs*. Tutzing, 1968.

⁷ „*Ihr Männer auf, jetzt ruft die Zeit!*” *Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849*. Auswahl, Einleitung, Nachwort von Mária Rózsa. Hg. von András F. Balogh und László Tarnói. Budapest, 2006. 306–307.

⁸ *Pressburger Zeitung*, 1849. december 3. 279. sz. 1239., 1849. december 4. 280. sz. 1244.

⁹ Winter, Eduard.: *Die Voralberger Dialectdichtung*. In: Achtunddreissigtes Programm des k. k. Staats-gymnasiums zu Innsbruck, veröffentlicht am Schlusse des Sommersemesters 1887. 24.

kísérletek történtek egy új szöveggel, anélkül, hogy egyik vagy másiknak sikerült volna a népben gyökeret verni. Mindinkább feltűnt egy ilyen himnus szükséglete. Örvendünk közölhetni, miképp a hézag kitöltetett, és Őfelsége határozata (f. évi mart. 27-ki legfelsőbb kézirat) által a néphymnus szövege hitelesen megállapított.”¹⁰ A *Wiener Zeitung* cikkének szerzője röviden bemutatta a költeményt, kiemelte, hogy „a negyedik versszak találólag és korszerűen emlékeztet legkegyelmesebb Urunk császárunk jelszavára: Egyesült erővel...” A közleményből az is kiderült, hogy Seidl készített egy ötödik, „pótló versszakot”, „Ő cs. k. Apostoli Felségének egybekelésére vonatkozólag”. „Így a hazai költő e jól sikerült művét szép virágbokré-tának mondhatjuk, melyet a Múza egy feledhetetlen és nagyjelentőségű napon a magas császári jegyespárnának, s vele a széles birodalomnak, élő és jövő nemzedéknek barátságos jegyajándokul szentelt.”¹¹ A *Budapesti Hírlap* nemcsak az új néphymnuszt Ferenc József által hitelesített német nyelvű szövegét közölte, hanem annak magyar fordítását is, de az átültető nevének megjelölése nélkül. A hírlapban publikált magyar verzió azonban nem azonos a dualizmus korában Magyarországon használt változattal. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy kinek a fordítását közölte a *Budapesti Hírlap*, és mikor keletkezett a *Gotterhalte* ma közzismert magyar szövege.

Bach 1854. április 4-én értesítette Albrecht főherceget, a „Magyar koronaország” katonai és polgári kormányzóját az uralkodó nyolc nappal korábbi döntéséről, amely magában foglalta az egyedül hiteles német szövegnek az egyes nemzeti nyelvekre történő lefordíttatását és tudomásul vétel céljából hozzá való felterjesztését. (A miniszter egyben a „*Neue Volkshymne*” tízezer példányát küldte át Budára.) Bach eredetileg csupán a magyar és a román fordítás elkészíttetését várta Albrechtől, a szlovák változat ügyében a csehországi és a morvaországi helytartó, a rutén ügyében a galíciai vezető megkeresését tervezte. Albrecht azonban az utóbbi fordítások ügyében is írt a pozsonyi, illetve a kassai helytartósági osztálynak, mivel úgy ítélte meg, hogy a cseh, illetve a galíciai rutén nyelv annyira különbözik a szlováktól, illetve a magyarországi ruténtől, hogy azt idehaza nem is értenék meg. Intézkedése, valamint a Magyar Tudományos Akadémia felhívása nyomán Budára, majd onnan Bécsbe rövidesen valósággal özönleni kezdtek a különböző fordítások, különösen magyar, illetve szlovák nyelven. Magyarul legalább tizenketten próbálkoztak meg a fordítással, közöttük olyan ismert irodalmárok, mint Kuthy Lajos vagy Lauka Gusztáv, papköltők, mint a pesti Sulyánszky Antal, a nagyszombati Szuppan Zsigmond vagy a pannonhalmi Ballay Valér. A Bécsbe felküldött szövegeket egy szakértői testület bírálta el, majd az uralkodó szeptember 23-án tudomásul vette az egyes nyelven készült fordítások legsikerültebbikét (csupán ezeknek a szövegét ismerjük). A magyar fordítások közül Érhalmi Gerőé nyerte el a pálmát: hogy az álnév mögött kik rejtőznek, Angyal Dávid kutatásai tisztázták.¹² Eszerint Buljovszky Gyula, az egykori márciusi ifjú, a *Budapesti Hírlap* munkatársa Szilágyi Ferenc szerkesztő megbízásából sebtiben fordítást készített a *Wiener Zeitung*-ban április 9-én megjelent német hivatalos szövegről, és az így jelenhetett meg a magyarországi hivatalos lap három nappal későbbi, már említett számában, majd a fordítást Nádaskay Lajossal, a hírlap másik munkatársával közösen átdolgozta, és az Akadémián keresztül eljuttatta a hatóságokhoz. Mind Angyal összefoglalásából, mind pedig Bach november 9-i átiratából kiderül – a

¹⁰ *Austria*. Budapesti Hírlap, 392. sz. 1854. április 12. 2214.

¹¹ *Austria*, 2214–2215.

¹² *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerk., bev., jegyz. Angyal Dávid. Budapest, 1926. (*Fontes historiae Hungariae aevi recentioris*) 165. (A magyar hírlapirodalom 1849–1860); lásd még: Kerényi Ferenc: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás” (*Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*). Gyula, 2005. 29.

belügyminiszter ekkor közölte Albrechtel, kiknek a magyar, cseh, rutén, román, illetve héber fordítását ítélték a legjobbnak –, hogy az Érhalmi-fordítást Kecskeméthy Aurél „módosításaival” együtt fogadták el (az álnév alatt tehát valójában végül hárman rejtőztek). A miniszter hangsúlyozta, ünnepélyes alkalommal ezeket a szövegeket énekeljék, de hivatalos jellegük nincs, s ha a jövőben netán még jobb fordítások születnének, a hatóságoknak lehetőségük van arra, hogy felváltásukra javaslatot tegyenek. Így is történt: az 1854-ben legjobbnak ítélt román, rutén és héber fordítást rövidesen másik váltotta fel, a cseh fordítást számos helyen javították (ezt énekeltek a szlovákok lakta régióban is, a szlovák nyelvű fordításokat, mivel azok mindegyike úgymond valamelyik „helyi” nyelvjárásban készült, Bécsben nem ítélték általánosan alkalmazhatónak).¹³ 1854. április 24-én lezajlott Ferenc József és Erzsébet királyné „legmagasabb egybekelési ünnepélye”. A nevezetes eseményt birodalom-szerte – így Magyarországon is – napokig ünnepelték. A *Budapesti Hírlap* tudósításai szerint egymást követték az ünnepi misék, istentiszteletek, színházi díszelőadások és lakomák, dörögtek az ágyúk a kivilágított városokban, és mindenütt felhangzottak a *Gotterhalte* dallamai is. Az azonban nem derül ki a cikkekből, hogy milyen szöveggel énekeltek a dalt, hiszen ekkor még nem volt hivatalosan jóváhagyott magyar nyelvű verzió.

1854-ben megszületett tehát a *Gotterhalte* új, lényegét tekintve 1918-ig állandó verziója és annak jóváhagyott magyar fordítása is. A néhány apróbb, stilisztikai jellegű módosítással nem kívánunk foglalkozni. Sokkal lényegesebb, hogy a kiegyezés után Magyarországon szükségesnek tartották – hogy pontosan ki(k) és mikor, nem ismeretes – néhány szó cseréjét. Támpontul szolgálhat Várady Gábor 1871. február 18-án a költségvetési vita során a kultuszminiszterhez intézett interpellációja. Ebben a képviselő azt kifogásolta, hogy a népiskolákban (az államiakban és a felekezetiekben egyaránt) miért használnak elavult, abszolutizmuskori, a magyar alkotmány szellemiségével ellentétes tartalmú tankönyveket, ráadásul olyanokat, amelyeket 1869-ben és 1870-ben nyomtattak. Várady állítása szerint az Egyetemi Nyomdában készült az a német nyelvű „*Sprach- und Lesebuch*”, „melyben előfordul, mint olvasási gyakorlat, az *Österreichische Volkshymne*”. (A szóban forgó tankönyvet nem sikerült felkutatnunk.) A vers a korábbi kiadásban a következőképpen kezdődik: „*Gott erhalte, Gott beschütze, unsern Kaiser, unser Land*”, a refrén pedig így hangzik: „*Innig bleibt mit Habsburgs Throne Österreichs Geschick vereint*”. A képviselő szerint valakinek mégis feltűnhetett, hogy ez így nem helyénvaló, s az 1870-es új kiadásban a „*Kaiser*” helyett már „*König*” állt, de a refrént illetőleg a kiadás továbbra is Seidl szövegét követte. A neoabszolutizmus törekvéseit tükröző refrén tehát változatlan maradt, azaz bár a császárból király lett, „hanem azért Magyarország még sem létezik, mert Ausztriába olvadt be”¹⁴ – kommentálta Várady.

Ismereteink szerint az 1880-as években is forgalomban volt (erre még visszatérünk) olyan tankönyv, illetve katolikus és református énekeskönyv, amely tartalmazta a néphimnusz magyar szövegét, bár azt pontosan nem ismerjük. Az viszont dokumentálható, hogy a

¹³ MNL–OL D 46. Abszolutizmus kori levéltár. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Civil Section. 1854:6517. Az említett fordítások több példánya (a románé latin és cirill betűkkel is) két helyen is megtalálható: a Bach november 9-i átírata mellett található példányok valójában tévnyomatok; a hibát a miniszter december 20-án korrigálta, s az ekkor küldött példányokat (címük: „A hiteles német szövegnek Ő császári királyi apostoli Felsege által legfelsőbb tudomásul vett fordítása”) a kormányzóság már a következő év elején küldte tovább a helytartósági osztályoknak. Köszönöm Pajkossy Gábornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a *Gotterhalte* 1854-es magyar változatával kapcsolatos levéltári kutatásainak eddigi eredményeit.

¹⁴ Az 1869-dik évi april 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIII. 209. országos ülés, 1871. február 18. 235–236.

20. század elején a katonai tanintézetekben az 1854-estől némileg eltérő szövegvariánst használtak. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter ugyanis a tárca 1902. évi költségvetési vitája során felolvasta a kadétoknak tanított első versszakot. Ebben „császár” helyett „király”, „közhaza” helyett „szent haza” állt, az első strófa pedig az „Ausztriával Habsburg trónját” kezdetű sor helyett így zárult: „Szent hazánkkal Habsburg trónját egyesítse égi kéz.”¹⁵ (Másként találoztunk a „Magyarhonnal Habsburg trónját” változattal is.) A Fejérváry parlamenti felszólalására reagáló *Pécsi Közlöny*ből ismeretes a következő szövegverzió: „Hiszen, hogy hány féle variációban éneklék a Gotterhalte szövegét, arra szolgáljon illusztrációul, hogy minket van már vagy huszonöt éve, még a »kis ének káté«-ból úgy tanítottak, hogy tartsa Isten, óvja királyunk s a közhazát. Erőt nyerve a szent hitben, ossza bölcs parancsszavát. Hadd védnünk ős koronáját, bárhonnán fenýítse vész, Ausztriával a hazánkat egyesítse égi kéz!”¹⁶ A változtatások idejét és körülményeit illetően ugyanolyan bizonytalanságban vagyunk, mint a császár – királyi címek cseréjének vonatkozásában. Az nyilvánvaló, hogy az 1867-es kiegyezést követően kialakult új közjogi helyzetnek kifejezésre kellett jutni a *Gotterhalte* szövegében is. Ennek egyik bizonyítéka, hogy Ferenc József 1873. augusztus 9-ei keletkezéű hadparancsában elrendelte a magyar királyi honvédség szolgálati szabályzatának átdolgozását. Indoklása szerint erre azért volt szükség, hogy annak szövege „a hadsereg megváltozott viszonyaival összhangzatba hozassék”. A módosított szabályzatot Magyarországon 1875-ben tették először nyomtatásban közzé.¹⁷ Ebben előírták, miként kell fogadni „Ő cs. és kir. Felségeiket”, ha a magyar korona területére érkeznek, vagy ideiglenesen valamilyen honvédállomáson tartózkodnak. Részletesen rendelkeztek arról is, hogyan kell eljárni „Ő Felségeik” elutazásakor: „a díszszázad (zászlóval és honvéd-katona zenével) [...] a pályaudvarhoz vagy kikötőhelyhez rendelendő”. A honvédség szabályzata tehát nem azt tartalmazta, hogy a vendéglátók kizárólag a néphimnuszot adathatják elő. A katonai zászlószentelő ünnepségek alkalmából azonban kötelező volt az esemény végén – ha honvéd-/katonazenekar jelen van – a néphimnuszot játszani.¹⁸ A korabeli újságok tudósításai alapján úgy tűnik, hogy Ferenc József és az uralkodói család tagjainak Magyarországra érkezésekor, illetve a különböző állami ünnepségeken és egyéb rendezvényeken való megjelenésükkor megmaradt az önkényuralom korában kialakult gyakorlat,¹⁹ azaz – szinte minden esetben katonazenekarok – mindig eljátszották a *Gotterhaltét*. (Nem tudjuk ugyanakkor, hogy ilyen esetben mikor került sor arra, hogy a *Gotterhaltét* el is énekeljék – s ha igen, milyen magyar szöveggel.)

Az a két helyszín, ahol a korabeli emberek szintén gyakran találkozhattak a néphimnusszal, az iskola és a templom volt. Az önkényuralom korában a kortársak emlékezete szerint a *Gotterhaltétől* zengtek az iskolák, szerepelt a tankönyvekben, és „az ausztriai néphimnusz

¹⁵ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója [a továbbiakban: KN 1901–1906], VI. 104. országos ülés, 1902. április 30. 210.

¹⁶ *A honvédelmi miniszter tévedései*. Pécsi Közlöny, 11. évf. 88. sz. 1903. április 18. 1.

¹⁷ *Szolgálati szabályzat a magyar királyi honvédség számára*. I. rész. Az 1875. évi Szolgálati szabályzat 2. kiadása. Budapest, 1902. 9.

¹⁸ *Szolgálati szabályzat*, 176., 209.

¹⁹ Manhercz Orsolya kutatásai szerint az 1850-es években Ferenc József magyarországi látogatásai során „a ceremónia hagyományos elemeit új szimbolikus keretbe illesztették”, ami azt kívánta tudatosítani a magyar alattvalókban, hogy Ferenc József császárként érkezett az országba. Amint az uralkodó átlépte a határt, felvonták a budai Várra a császári lobogót, ágyúlövésekkel köszöntötték, a zászlós díszszázad pedig a *Gotterhaltét* játszotta. Manhercz Orsolya: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között*. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE, Budapest, 2012. 56–57., 123.

elfogadott szövegét ráerőszakolták a magyar ifjakra iskolai ünnepélyek alkalmával”.²⁰ A híres „Hármas Kis Tükör” című, az elemi oktatásban rendkívül népszerű, 1850-ig vagy félszázszor megjelent tankönyvbe 1848-ban került be a néphimnusz V. Ferdinánd nevére készült szövegváltozata, amelyet 1850-ben a Ferenc József nevére szóló verzió váltott fel. A Hármas Kis Tükört utoljára a 19. század második felének sikeres nyomdász-vállalkozója, Bucsánszky Alajos dobta piacra 1868-ban. Nyilván nem véletlen, hogy a Kossuth Cassandra-levelét is terjesztő könyvkiadó immár kihagyta a *Gotterhaltét* a tankönyvből, amelyet egyébként a következő esztendőben a népiskolai törvény (1868:38. tc.) előírásainak megfelelően ki is vontak a forgalomból.

A kiegyezés utáni években a *Gotterhalte* eltűnt a magyar nyelvű olvasó-, ének- és szavalkönyvekben, ugyanakkor a Himnusz és a Szózat elengedhetetlen része lett az ilyen típusú kiadványoknak. Mégis, amikor Pap Zoltán ellenzéki képviselő 1903. április 29-én megkérdezte Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztertől, hogy a *Gotterhalte* miért szerepel még mindig a tankönyvekben, a miniszter kénytelen volt elismerni, hogy valóban forgalomban van még két olyan, iskolákban használt énekkönyv, amely tartalmazza a néphimnusz: Az egyik a „Megújított énekes-könyv, az erdélyi nagyfejedelemségbeli evangelico-reformata anyaszentegyház használatára, a közönséget határozatából s helybenhagyása szerint szerkesztve. Kolozsvártt, 1867.”, a másik pedig az „Egyházi énekek és imák gyűjteménye a katolikus tanuló ifjúság számára. Négyes hangjegyekre téve. Kiadták Zsasskovszky Ferenc és Endre, az egri érseki hatóság jóváhagyásával. 8. változatlan kiadás. Eger, 1893.”²¹ (Az elsőként említett énekeskönyv több kiadását is ismerjük, a második 1893-as kiadását eddig nem sikerült felkutatnunk.)

Az egyes felekezetek nem tudták templomaiktól sem távol tartani az osztrák néphimnusz, különösen érvényes ez az önkényuralom korára. Egy református lelkész visszaemlékezése szerint a *Gotterhalte* „minden hangja azon korra emlékeztet bennünket, midőn, hazánk, nemzetünk, nyelvünk, református vallásunk vasmarokkal nyomtatott el, midőn a zsan-dárok ott álltak hátunk megett, hogy vallásos ünnepélyeink alkalmával *muszáj* énekelnünk, s meglestek bennünket, ha – kénytelen-kelletlen – énekeljük-e?”²² Noha az evangélikusok igazán jó megoldást találtak a néphimnusz templomaikba való bebocsátására, Haydn dallamát ugyanis más, a „Fejedelem születése innepén” című szövegre énekeltek,²³ s ezt a gyakorlatot alkalmazták a reformátusok is. Az evangélikusok találatosságát dicséri, hogy olyan énekeskönyvük is volt, amelyben „Az uralkodó fejedelemért” című vers egy egyházi ének (Eljött hozzánk az üdvösség) és a *Gotterhalte* dallamára egyaránt énekelhető volt.²⁴ Annál furcsább, hogy az 1880-as évek elején, amikor napirendre került a protestáns énekeskönyvek revíziója és modernizálása, voltak olyanok, akik úgy gondolták, ebben helye lenne a Haydn-féle *Gotterhaltének* is.²⁵ Ez az elképzelés nem valósult meg, ellenben egyre gyakrabban

²⁰ A ciszterci rend egri kath. főgimnáziumának értesítője az 1913–1914. tanévből. Közli: Kassuba Domokos c. tanker. kir. főgimn. igazgatója. Eger, 1914. 165.

²¹ KN 1901–1906, IX. 257. országos ülés, 1903. április 29. 73.

²² Kálmán Farkas: A központi énekbizottság munkálata. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 24. évf. (1881) 50. sz. 1881. december 11. 1650.

²³ A Wlassics által is említett énekeskönyv első kiadása 1838-ban jelent meg: *Megújított énekeskönyv az erdélyi nagy fejedelemségbeli evangelico-reformata anyaszentegyház használatára, közönséges Zsinat határozatából s helybenhagyása szerint szerkesztve*. Kolozsvártt, 1838.

²⁴ *Keresztyén énekes könyv*. A Dunántúli ágostai hitvallású evang. egyházkerület tulajdona. Magyar-Óvár, 1878.

²⁵ Kálmán: A központi énekbizottság munkálata, 1651.

hangzott fel a protestáns templomokban a Kölcsey–Erkel féle Himnusz. Ahogy azt Wlassics miniszter is elmondta, egészen a kilencvenes évek elejéig forgalomban volt olyan katolikus énekeskönyv, amely tartalmazta a *Gotterhalte*t. Kölcsey Himnusza sokkal nehezebben szerzett létjogosultságot a katolikus, mint a protestáns templomokban, mert egyes főpapok dogmatikai okokból nem támogatták a használatát. (Erről a későbbiekben még lesz szó.)

Az újságok híradásai alapján azt is tudjuk, hogy számos egyéb alkalom volt, amikor a magyarok kénytelenek voltak meghallgatni a néphimnuszt. Ezek közé tartozott Ferenc József név- és születésnapja, ez utóbbit gyakran augusztus 20-ával együtt ünnepelték ország-szerte. A leggyakrabban a budapestiek és azon városok lakossága volt kitéve a *Gotterhalte* jelentette „zenei inzultusnak”, ahol közös- vagy honvédezzredek állomásoztak. A vidéki sajtó a 20. század elején tele volt panaszos cikkekkel arra vonatkozóan, hogy a városokban a kivonuló katonazenekarok a *Gotterhalte* eljátszásával megzavarják az úrnapi körmenetet. Gyakoriak voltak a konfliktusok amiatt is, hogy hadtestparancsnoki szemlék alkalmából a fogadás vagy a bankett során újra és újra felhangzott a magyar fülnek kellemetlen dallam. Ugyancsak sokan kifogásolták az ezredzenekarok működését. A korszakban rendkívül népszerűek voltak a térzenék, a közös hadsereg muzsikusai és az 1896-tól működő honvédezenekarok egyaránt gazdag repertoárral rendelkeztek, de hiába játszottak kiválóan pattogós indulókat, fülbemászó operett- és egyéb melódiákat vagy akár komoly zenei darabokat is, ha a néphimnuszt is felvették a műsorukra, a botrány ritkán maradt el. A *Gotterhalte* csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után tűnt el a katonaság, illetve a lakosság életéből. Az 1920. január 27-én kelt, 40247/eln. a. 1920. számú Kormányrendelet a hadsereg szolgálati szabályzatában a „néphimnus” szót a magyar „hymnus” szavakra helyesbítette, és ünnepélyes alkalmakkor a magyar himnusz játszását írta elő.²⁶

A Himnusz és a Szózat

A *Gotterhalte*, ahogy azt már korábban említettük – elsősorban uralkodói látogatások során –, 1848 előtt is gyakorta elhangzott Magyarországon, de ekkor még nem váltott ki különösebb ellenszenvet. Haydn invenciózus melódiája kifejezetten nagy hatást gyakorolt a korszak magyar komponistáira. Az 1830-as években, a magyar reformmozgalom kibontakozásakor jelentős kezdeményezések történtek a modern nemzeti kultúra intézmény- és feltételrendszerének megteremtése érdekében. Ekkortájt fogalmazódott meg az az igény is, hogy szükség lenne társasági összejöveteleken, ünnepségeken énekelhető, hazafias magyar nyelvű dalra, illetve más európai nemzetekéhez hasonló néphimnuszra. Ennek hatására a 19. század első felében Magyarországon több olyan költemény is született, amely alkalmas lehetett volna a magyar néphimnusz funkciójának betöltésére. Ezek egy része már kifejezetten azzal a szándékkal íródott, hogy a megzenésítés után a *Gotterhalte* alternatívája – azaz nem az osztrák császár, hanem a magyar király himnusza – lehessen. Sziklavári Károly kitűnő, hiánypótló tanulmánya²⁷ foglalkozik az első néphimnusz-kísérletekkel. Véleménye szerint az első ezek sorából 1822-ben jelent meg, nevezetesen Kisfaludy Sándor *Magyar nemzeti ének* című verse, Schreiber Sándor megzenésítésében. A ma már teljesen ismeretlen zeneszerző muzsikája egyértelműen magán viselte Haydn hatását. A nyelvújítási harcok után Kisfaludyhoz közeledni kívánó Kazinczy Ferenc a költeményt olvasva annak a reményének adott hangot,

²⁶ Rendeleti Közlöny a Magyar Nemzeti Hadsereg számára. Szabályrendeletek 5. 1920. február 7.

²⁷ Sziklavári Károly: *Néphimnusz-kísérletek, „nemzeti népdalok” és Szózat-megzenésítések a XIX. század derekán*. In: A nemzeti romantika világából. Szerk. Bónis Ferenc. Budapest, 2005. (Magyar zenei történelmi tanulmányok) 8–47.

hogy a megzenésített verset „a Magyar úgy énekelje minden reggel és este, mint az Angol a maga God save the Kingjét”.²⁸ Az 1830-as években keletkezett az ismert reformkori muzsikus, Mátray Gábor „Nemzeti népdal”-a,²⁹ amely kéziratban maradt fenn, négyszólamú, vegyeskarra írott, valamint zongora-, illetve zenekari kíséretes változatban, szövege a *Gotterhalte* szabad fordítása, amelyet Jakab István készített. Ez a magyar nyelvű verzió került be a Hármaskör korábban már említett 1848-as kiadásába. A zene Sziklavári jellemzése szerint ízes, hamisítatlan verbunkos muzsika, toborzó mértékben, a himnikus melódia „finom, távoli Gott erhalte emlékképeket ébreszt”.³⁰

Az 1840-es években két olyan költeményt zenésítettek meg, amelyek az előbbieknél nagyobb eséllyel pályáztak arra, hogy néphimnusszá váljanak: Vörösmarty Mihály *Szózatát* és Kölcsey Ferenc *Himnuszát*. A *Himnusz* keletkezésének időpontját jól ismerjük, hiszen Kölcsey kéziratán szerepel a dátum: 1823. január 22. A költemény először az *Auróra* irodalmi évkönyv 1829. évi kötetében jelent meg. Bár ezután több recenzió is született a műről, az nyilvánosan először csupán 1832-ben hangzott el a pesti Casinó felolvasó délutánján Bártfay László előadásában. Kölcsey verse az 1840-es évek derekáig viszonylag kevésbé ismert maradt. Milbacher Róbert megállapítása szerint „a Hymnus nem eredendően és főleg nem önmagától lett a magyarok közösségének legfőbb »emlékezhelyévé«, hanem különböző fázisokon és értelmezői eljárásokon átesve vált azzá”.³¹ Az első stációt ebben feltétlenül a megzenésítés jelentette, amelynek köszönhetően a költemény a figyelem középpontjába került.

Más utat járt be Vörösmarty *Szózata*. A költemény születésének pontos ideje nem ismert, valószínűleg 1836 folyamán írta a költő, annyi azonban bizonyos, hogy az *Auróra* 1837. évi kötetében közölte. A *Szózat* nagyon gyorsan közismertté és népszerűvé vált, az 1840-es évek elejére a különböző társas összejövetelek, ünnepélyek elengedhetetlen tartozéka lett. Tompa Mihály 1845-ben már azt írta, hogy „Lehet-e nemzeti ünnepély, honnan elmaradhatna a Szózat?”³² A költemény közismertségére és kedveltségére alapozott Bartay Endre, a Nemzeti Színház bérlo-igazgatója, amikor 1843. január 26-án pályázatot írt ki a *Szózat* megzenésítésére. 1843. május 10-én mutatta be a Nemzeti Színház zenekara a bíráló bizottság által jutalmazott három zeneművet, a pályázat győztese Egressy Béni lett. A reformkori sajtó vegyes érzelmekkel fogadta az eredményt. A bírálók számos ellenérvet fogalmaztak meg, a legélesebb kritikát Erdélyi János és Vahot Imre gyakorolta. Erdélyi (Ember Pál álnéven) szerint Egressy dallama „tisza magyar typus, de összelopkodott hangfordulat és tiszta taktusok vegyülete...” Vahot pedig úgy vélte, hogy Egressy a „Szózat szellemének egy sugarát sem fogta fel, vagy annak nagyszerű jelleméhez illő zenét írni képes nem volt...” A pályázatra Erkel Ferenc is elkészítette a maga kompozícióját, de végül nem nyújtotta be, mert felkérték, hogy

²⁸ Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 12.

²⁹ „Mátray Gábor az 1830-as évtizedben Haydn Gott erhalte melódiájának eredeti, Volkslied megjelölése nyomán (illetve ellenében) alkalmazza a »nemzeti népdal« meghatározást saját néphimnusz-kísérleténél.” Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 9.

³⁰ Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 13.

³¹ Milbacher Róbert: „A felébredt nemzet ebben az énekben magára lelt.” *A Hymnus „nemzetiesítésének folyamatáról*. Holmi, 26. évf. (2014) 12. sz., december, 1624–1640. (Kiemelések az eredetiben.) A szerző mellett az utóbbi időben mások is foglalkoztak Kölcsey művének recepciójával, nemzeti himnusszá válásának útjával; lásd például: Sinka Judit Erzsébet: *A Hymnustól a Himnuszig*. Studia Litteraria, 50. évf. (2012) 1–2. sz. *Emlékezhelyek*. 103–120.; Kölcsey Ferenc: *Verseik és versfordítások*. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Budapest, 2001. 742. (Kölcsey Ferenc minden munkái)

³² Vörösmarty Mihály *kisebb költeményei* II. (1827–1833.) S. a. r. Horváth Károly. Budapest, 1960. (Vörösmarty Mihály összes művei II.) 628.

legyen a bírálóbizottság tagja. Több korabeli lap is beszámolt arról, hogy Vörösmarty Mihály tetszését leginkább az ő darabja nyerte el.³³

Bartay egy esztendővel később újabb pályázatot kezdeményezett, ezúttal a *Himnusz* megzenésítésére. Az eredményhirdetés 1844. május 16-án zajlott le, a díjazott darabokat pedig június 25-én mutatták be. A 20 aranyas jutalmat Erkel Ferenc nyerte el, további hat zeneszerző dicséretet kapott, többek között Egressy Béni is. A szöveg és a kotta nem sokkal később nyomtatásban is megjelent Wagner József kiadásában, a zeneszerző Deák Ferencnek ajánlotta munkáját.³⁴ A megzenésített *Himnusz*ról számos lelkes kritika született a reformkori sajtóban, noha Erkel alkotására Schreiber és Mátray kompozíciójához hasonlóan nagy hatást gyakorolt Haydn melódiája.³⁵

Sziklavári már idézett tanulmányában a néphimnusz-kísérletek sorában megemlíti Vörösmarty Mihály 1844-ben írt, *Himnusz* című költeményét. Ez idő tájt nagy nyomás nehezedett Vörösmartyra, ugyanis a közvélemény jelentős része tőle várta – ahogy azt Toldy Ferenc megfogalmazta – „jeles, maradandó nemzeti himnusz, bármely ünnepélyes alkalomkor énekelhető dal” megalkotását.³⁶ Éppen ezért a Kisfaludy Társaság is, amely alapszabályainak jóváhagyásával 1844-ben vált az uralkodó által is elismert intézménnyé, a költőt kérte fel arra, hogy készítsen egy az alkalomhoz illő költeményt. A vers el is hangzott a társaság 1845. február 6-i közgyűlésén, és még ugyanabban az esztendőben megzenésítette a kor egyik ismert csárdás zeneszerzője, Müller Ferenc.³⁷ A vers azonban sem zene nélkül, sem pedig zenével nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem aratott igazi sikert.

Az 1840-es évek második felében a megzenésített *Himnusz* és *Szózat* népszerűsége lényegében párhuzamosan ívelt felfelé. Egyre gyakrabban énekelték vagy az egyiket, vagy a másikat, vagy mindkettőt a különböző hazafias összejöveteleken, ünnepeken. 1847. augusztus 31-én a királyi helytartóként beiktatott István főherceg tiszteletére rendezett ünnepi előadáson a Nemzeti Színházban például mindkét darab elhangzott. Az 1848–1849-es forradalom hónapjaiban szintén gyakran hallhatta a közönség a két művet. 1848. március 15-én a Nemzeti Színház ünnepi előadása is a *Himnusszal* és a *Szózattal* zárult. A korszakban csupán egyetlen zenei alkotás vehette fel a versenyt ezzel a két darabbal, ez pedig a *Rákóczi-induló* volt.

Szabó G. Zoltán szerint „amíg a negyvenes évek végén ünnepi alkalmakkor felváltva vagy együtt játszották a Hymnust és a Szózatot, addig az ötvenes években – talán érthető módon – a Hymnus lett a nemzeti érzelmeket jobban kifejező népének”.³⁸ Mivel a *Himnusz*t a Rákóczi-nótával ellentétben nem tiltották be, Erkel 1850-ben három alkalommal is megszólaltatta nyilvánosan a Nemzeti Színház színpadán. 1850. március 26-án a pesti gyermekkórház, augusztus 20-án pedig a szabadságharc idején az ellenséges csapatok dúlásaitól sokat szenvedett losonciak javára rendezett előadás végén, végül december 23-án. Ugyanezen év augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján pedig az intézmény zenekara a *Gotterhaltét* volt kénytelen játszani. A botrány nem maradt el, a karzaton néhányan pisszegni kezdtek. Ekkor osztrák csendőrök és katonák támadtak az ott ülő nézőkre. Két fiatalembert véresre vertek, összesen 27 főt – férfiakat és nőket vegyesen – letartóztattak, akiket később botbüntetésre

³³ Vörösmarty Mihály kisebb költeményei, II. 648., 646.

³⁴ Idézi: Kölcsey: *Versek és versfordítások*, 750.

³⁵ Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 13.

³⁶ Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 11.

³⁷ Sziklavári: *Néphimnusz-kísérletek*, 10–11.

³⁸ Kölcsey: *Versek és versfordítások*, 759.

ítéltek. További retorzióként két hétre lezárták a színház karzatát.³⁹ A *Gotterhalte* egyre inkább a nemzeti elnyomás jelképévé vált.

A Bach-rendszer bukásának időszakában ismét gyakran hangzott fel együtt vagy külön-külön a *Himnusz* és a *Szózat*, sőt azt is mondhatnánk, hogy 1859 októberétől 1861 júniusáig az ország a két nemzeti fohásztól zengett. 1859. október 27-én Kazinczy-megemlékezést tartottak Pesten, amelyet azután Magyarország-szerte számos hasonló ünnepség követett. Podmaniczky Frigyes visszaemlékezései szerint az 1860. március 15-ei pesti tüntetés halálos áldozatának, Forinyák Géának a temetésén körülbelül ötvenezer ember énekelt a *Szózatot*.⁴⁰ Áprilisban egy az egész országot megrázó tragikus esemény, Széchenyi István halála adott okot arra, hogy a két dalt gyakorta énekeljék. Deák Ágnes kutatásai szerint 1860 tavaszától vált egyre elterjedtebbé, hogy a különböző felekezetű templomokban a *Himnusz* és a *Szózatot* énekeltek, akár a szertartás részeként, akár spontán módon.⁴¹ Az Albrecht főherceget a kormányzóság élén felváltó Benedek Lajos tábornagy rendkívül veszedelmesnek ítélte ezt a jelenséget. Ezért körlevélben utasította az egyes felekezetek vezetőit, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el, és vegyék elejét ezeknek az eseteknek.⁴² Júniusban előbb több Balatonparti településen és Niklán tartottak Berzsenyi Dánielről megemlékező ünnepségeket, majd Balatonfüreden avatták fel Kisfaludy Sándor szobrát. 1861 májusában pedig a gróf Teleki László halálát követő országos gyászünnepségek állandó darabjainak számított a *Himnusz* és a *Szózat*, Ferenc József korábbi magyarországi útjait pedig a *Gotterhalte* kísérte.⁴³ A korabeliek a császárhimnuszt csak „hóhérhimnuszként” emlegették, mert elterjedtté vált az az elképzelés, hogy 1849-ben a kivégzésekkor a zenekar a *Gotterhaltét* játszotta. (Szűk családi körben állítólag a magyar kártya egyes lapjainak elnevezését énekeltek a gyűlölt himnusz dallamára: hetes, nyolcas, kilences, tízes, alsó, felső, király, disznó, majd megfordítva: disznó, király...⁴⁴) A politikai széljárás megváltozását és Ferenc József kompromisszumkészségét jelezte, hogy a kiegyezési tárgyalások hivatalossá válásának kezdetekor, 1865. december 14-én, az országgyűlés megnyitásának napján az ünnepi mise után Ferenc József a *Himnusz* hangjai mellett vonult be a trónterembe.⁴⁵

1867 után a különböző hazafias és társasági összejövetelek állandó, bevett műsorszámának tekintették a *Himnuszt* és a *Szózatot*,⁴⁶ de az állami, valamint az uralkodó vagy a királyi

³⁹ Legány Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Budapest, 1975. 53.

⁴⁰ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824–1887*. Szerk. Steinert Ágota. Budapest, 1984. 349.

⁴¹ Liturgikus keretben először 1848. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén a Rákos mezején csendült fel a *Himnusz*. Ekkor szentelték fel ugyanis ötvenezer ember jelenlétében az akkor alakult polgárőrség zászlaját. Kölcsey: *Versek és versfordítások*, 752.

⁴² Deák Ágnes: „*Forradalmi tartalmú költemény*”. A *Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években*. In: Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról. Szerk. Szalisznyó Lilla. Reciti, Budapest, 2017. 117–142. Ezúton is köszönöm Deák Ágnesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta megjelenés előtt álló tanulmányának kéziratát.

⁴³ A Ferenc József által felkeresett városok előljáróinak, illetve az ez alkalomból felállított látogatási bizottságoknak pedig gondoskodnia kellett arról, hogy a helybeliek betanulják a Néphimnuszt. Manhercz: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban*, 56–57., 81., 123.

⁴⁴ *Kíváncsiak Klubja: Válogatás a Rádió műsorából*. S. a. r. Földes Gézné – Bélyey Pálné. Budapest, 1978. 90.; dr. Kende Éva (sz. 1926. Budapest) saját nagyapjára hivatkozó szíves közlése.

⁴⁵ Kölcsey Ferenc: *Versek és versfordítások*, 758.

⁴⁶ A kiegyezés után mindkét mű dallamai feltűntek más zenei alkotásokban. 1867-ben maga Erkel idézte fel „Dózsa György” című operájában a halálra készülő parasztvézér áriájában a Himnusz zene-

család tagjainak jelenlétében zajló ünnepeken a *Gotterhalte* hangzott fel. Magyarországon ezután sem kedvelték meg a császárhimnuszt. Herczeg Ferencnek a pécsi hadapródiskola körüli (később részletesen tárgyalt) botrány során tett szellemes megállapítása szerint: „A vérmesebbek közülünk gyűlölik, mint egy zenei inzultust, a higgadtabbak eltűrik, mint a szükséges rosszat, de egyikünk sem szereti. [...] A Gotterhalte ellen való aktív vagy passzív ellenszenv nálunk nemzeti tradíció, nevelés, ízlés és illem dolga...”⁴⁷ Maga Ferenc József vajmi keveset tett azért, hogy ez ne így legyen. A magyar alattvalók közül voltak, akik úgy vélték, túlságosan ritkán ábrázoltatja magát magyar királyi szimbólumokkal virtuálisan és valóságosan is, sokkal szívesebben jelenik meg a nyilvánosság előtt mint császár és mint legfőbb hadúr. Az 1848-as forradalom évfordulója tiltott ünnep maradt, sőt az uralkodó hősnek tekintette a magyarországi honos, ennek ellenére Pestet lövő Hentzit, valamint a Lánchíd felrobbantását megkísérlő Alnocho: az előbbinek szobrot állíttatott, és mindkettejükéről egy-egy festményt őrzött a hálósobájában.⁴⁸ Alig vett tudomást az egész magyar társadalmat átható Kossuth-kultusról. Valószínűleg fel sem merült benne, hogy osztrák császári és magyar királyi mivoltát a paritásnak megfelelően össze kellene egyeztetnie, s külsőségekben is mindkét funkciójának egyformán kellene eleget tennie. Ferenc József – ahogy ezt 1903 szeptemberében a nevezetes chlopy-i hadparancsban megfogalmazta – elsősorban egy nemzetek feletti, csupán „néptörzsekből” álló birodalom császárának tekintette magát.

Az 1890-es évek elejétől a nacionalista közhangulat erősödésével párhuzamosan egyre gyakoribbá váltak a konfliktusok a birodalmi és a magyar nemzeti szimbólumok használatával kapcsolatban. 1894-ben, amikor Kossuth Lajost az uralkodó nyomásgyakorlása ellenére a főváros díszpolgárának kijáró külsőségek közepette temették el, kiemelkedő szerepet kapott a *Himnusz* és a *Szózat*. A Nemzeti Múzeum díszcsarnokában felravatalozott Kossuth gyászszertartása a *Himnusz* hangjai mellett kezdődött és a *Szózattal* zárult, mindkét művet a Budai Dalárda adta elő.⁴⁹

---

kari bevezetőjének egy motívumát. Ugyanebben az évben Mosonyi Mihály írta át a Himnuszt zongorára és két énekhangra. 1870 körül Liszt Ferenc komponált zongoraművet, majd zenekari fantáziát *Szózat* és *Magyar Himnusz* címmel, amelyekben egybeszötte a két darabot. 1887-ben ugyanezt tette Erkel ünnepi nyitányában, amely a Nemzeti Színház megnyitásának 50 éves jubileumára készült. *Himnusz. Kölcsey Ferenc költeménye és Erkel Ferenc zenéje*. Az OSZK-ban őrzött kéziratok hasonmása. Keletkezéstörténeti tanulmánnyal közreadja Bónis Ferenc. Budapest, 2010. 34.

⁴⁷ *Horkayné a kaszinóban. Ellesett párbeszéd*. Új Idők, 9. évf. 16. sz. 1903. április 12. 369–370. (Herczeg 1899-től fogva jelentetett meg ezzel a címmel aktualitásokra reagáló tárcacikkeket az általa szerkesztett irodalmi hetilapban); kötetben, némileg más szöveggel: Herczeg Ferenc: *A Gotterhaltéről és a pécsi hadapródokról*. In: uő: *Ellesett párbeszéd*. Budapest, 1941. 105–106. Volt, aki egészen sajátos módon fejezte ki a *Gotterhalte* iránti érzéseit. A szatmári Antal Dániel (1901–1972) visszaemlékezései szerint, amikor kisfiúként a vakáció alatt meglátogatta a nagybátyját a közeli Vetésen, számos izgalmas újdonsággal találkozott a bácsi házában: „Volt még egy elbűvölő rendkívüliség, mégpedig a budiban. Már a furniros ülőke is gyönyörű volt, egy fajansz tartály fölé volt építve, és a produkciót egy rézgombban végződő karral lehetett az alvilágba sülyeszteni. De ez még mind semmi. Ha az ember elfoglalta az ülőkét, kis idő múltán egy szerkezet a »Gott erhalte...« császári himnuszt intónálta.” Antal Dániel: *Család és szolgálat. Önéletírás*. Bukarest, 1971. 49.

⁴⁸ Hanák Péter: *Ferenc József hálósobája*. Budapesti Negyed, 6. évf. (1998) 4. (22.) 22. sz. (Tél) 181. Számos egyéb példával szolgál a következő munka arra vonatkozóan, Ferenc József mi mindent tett annak érdekében, hogy a magyarok ne tudják elfelejteni neki a múltat: Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. 98–101.

⁴⁹ Borus Judit: *Kossuth a főváros halottja*. Budapesti Negyed, 2. évf. (1994) 1. (3.) sz. (Tavaszi) 54.

A millennium évében a szokásosnál is gyakrabban hangzott el a *Himnusz* és a *Szózat*, de a király és az uralkodóház más tagjainak megjelenését természetesen mindig a *Gotterhalte* dallama kísérte. Így történt ez a nagy országos kiállítás megnyitásakor is. Aznap Gárdonyi Géza a következőket írta naplójába: „A király beszédétől meg a Gotterhaltétől az ezredik ünnepe rosszul lettem. Ebéd után betegen feküdtem le.”⁵⁰

A nevezetes évforduló alkalmából adta elő április 17-én a Népszínház Verő György „1000 év” című ünnepi játékát. A darab nyolc képben tekintette át a magyar nép történetének a szerző által legfontosabbnak tartott szakaszait: a honfoglalást, a tatárjárást, Mátyás uralkodását, II. Rákóczi Ferenc küzdelmét, az 1848–1849-es szabadságharcot (Világost és az 1867-es koronázást is belefoglalva a képbe), a hetedik és a nyolcadik kép a „jelenről” szólt a „Munka és az Ünnepe” címmel. A darab, amely a korszak történelemszemléletének, nacionalizmussal telített közhangulatának hí lenyomata, az aktuális társadalmi problémák közül a kivándorlást emelte ki, de erre is megtalálta az optimista megoldást. A hetedik képben ugyanis a kivándorolni készülő kubikusok a *Szózat* hangjaira meggondolják magukat, és mégis itthon maradnak. A darab a magyar történelem kiemelkedő személyiségeit felvonultató élőképpel, az Apoteózissal és a *Himnusz* eléneklésével végződött.⁵¹

Manapság teljesen természetesnek számít, hogy a *Himnusz* hangjaira felállunk. Ismereink szerint ez a gesztus az 1890-es évektől vált egyre gyakoribbá. Verő György, az „1000 év” szerzője azonban egyik könyvében egyenesen azt állítja, hogy az ő darabjának hatására álltak fel először teljesen spontán módon az emberek a *Himnusz* hangjaira, s ezután vált ez bevett szokássá. Verő vérbeli színházi emberhez méltó módon, teátrális jelenetben mutatja be, hogyan is zajlott az a bizonyos első alkalom. A szerző szerint, amikor felhangzott a *Himnusz*, a Népszínház földszinti első sorából, amely a Nemzeti Kaszinó sora volt, felállt egy dőlő huszár ezredes; a nézők rápisszegték, de ő állva maradt, a példát előbb Rákosi Jenő újságíró, laptulajdonos, majd pedig a „Kaszinó-sor” urai, később a nézőtér jelentős része is követte. „Másnap, s a további előadásokon már magától megy a fölállítás, sőt átplántálódik más külső alkalmakra is a jó szokás, s azóta Himnuszunk szent hangjait mindig és mindenütt tisztelgő fölállással fogadja a magyar” – írta Verő.⁵² Igaz, azt is megemlíti, ez korábban már egyszer Molnár György egyik hazafias előadásán az 1860-as évek elején is megesett, Galamb Sándor szerint pedig ugyanez történt a magyar színészet százéves fennállását ünneplő „Száz év” című népszínmű bemutatásakor 1890-ben.⁵³ Márki Sándor, a korszak neves történészének naplójában olvashatjuk a következő történetet: Márki 1892. június 25-én Nagyváradon jelen volt a Szent László király tiszteletére rendezett ünnepségeken. Június 27-én bankettet rendeztek a megemlékezésen résztvevők számára, amelyen országos és helyi méltóságok mellett megjelent József Ágost és László főherceg is. Márki feljegyzései szerint a köszöntők után felhangzott a *Gotterhalte*, amelyet a jelenlévők állva hallgattak végig. Ezután az egyik vendéglátó utasítására a zenekar belekezdett a *Himnuszba*. „Ekkor álltunk csak fel igazán. Egy mellettem ülő, pompás hangú paptanár teljes hangon kezdett énekelni, eleinte megütözköztek rajta, de csakhamar kísérni kezdték, s egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy Schlauch [Schlauch Lőrinc püspök] veri a taktust, József Ágost és Laci főhercegek gesztikulálva fújják, éneklő az altábornagy, az érsek, a sok püspök, pap és világi – éneklők talán még

⁵⁰ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Budapest, 1934. 293.

⁵¹ Verő György: *1000 év. Alkalmi színmű 10 képben*. A Népszínház millenniumi darabja. Magyarázó és versszöveg. Budapest, 1896.

⁵² Verő György: *Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében*. Budapest, 1926. 279.

⁵³ Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. Budapest, 1937. 199.

a felszolgáló huszárok is...”⁵⁴ (A remek történet hitelessége azonban megkérdőjeleződik, ha azt összevetjük a korabeli sajtóbeszámolókkal, a lapok tudósításai szerint ugyanis nem a *Himnusz*, hanem a *Szózat* hangzott el – vagy mindkettő.).

Valószínűleg nem köthető egyetlen meghatározott alkalomhoz annak a szokásnak a kezdete, hogy az emberek a *Himnusz* hangjaira felállnak. Az azonban hihető, hogy a milleniumi ünnepségeknek jelentős szerepük volt ezen gyakorlat elterjedésében. Annyi bizonyos, hogy a századfordulón már teljesen bevettnek számított a *Himnusz* iránti tiszteletadás ezen módja. Példaképpen említhető Reich Aladár 1903. július 16-án elhangzott képviselőházi beszédének következő részlete: „És mikor a nemzeti himnusz hangjai felhangzanak, ünnepélyes felállással hallgatja meg azt mindenki és felmagasztosult lélekkel érzi át a nemzet múltjának és jövődjének bánatában és reménységében egybefoglalt szent fogalmát a hazának.”⁵⁵

A Népszínház mellett az állam által szubvencionált és kiemelten kezelt két színház, az Operaház és a Nemzeti Színház díszelőadásaiban is fontos szerephez jutott a *Himnusz*. A *Vasárnapi Újság* tudósítása⁵⁶ szerint az Operában 1896. május 2-án „*theatre paré*”, azaz zártkörű előadás zajlott le. Az uralkodó és családja, valamint a diplomáciai testületek tagjai és más előkelőségek jelenlétében mutatták be Erkel Ferenc „Szent István” című operáját. „Az egész nézőtérén csupa egyenruha és díszmagyar, s ragyogó toillettek látszottak.” A darab színpadra állítói a negyedik felvonásba történelmi élőképeket szőttek, s az előadás Verő darabjához hasonlóan Apoteózissal zárult. Ebben a színpad közepén hatalmas géniusz tartotta az örök dicsőség sugárkoronáját a király és a királyné életnagyságú szobra fölött. A szeretet, a hit és a remény megszemélyesítői álltak körül a szobrokat, továbbá „a magyar nemzet minden egyes rétegének egy-egy képviselője, vagyis az egész magyar nép állt, mindegyike az Operaház egy-egy magánénekese által személyesítve”. A *Himnusz* hangjaira minden szereplő előre lépett, ezután minden jelenlévő felállt, „az egész díszes, előkelő közönség” a királyi páholy felé fordult. „Fölállt maga a király és az egész királyi család valamennyi tagja és így állva hallgatták a nemzeti Himnuszt. Amint a Himnusz véget ért, a közönség harsány éljenzéssel hódolt a királynak, aki szíves üdvözléssel köszönte meg az ovációt.” Bár Ferenc József köztudottan nem mutatott sok fogékonyságot a magyar nemzeti érzések iránt, az Operaház díszünnepsége azon ritka alkalmak közé tartozott, amikor valóban magyar királyként viselkedett.

A Nemzeti Színház ugyancsak május 2-án tűzte műsorára Jókai Mór „Szigetvári vértanúk” című, először 1860 márciusában bemutatott drámáját a millennium alkalmából. (Jókai eredeti színpadi alkotásai közül ezt adták elő a legtöbbször, és évtizedeken keresztül „representatív nemzeti drámánknak” számított.)⁵⁷ A darab elé Rákosi Jenő írt prológust „Ezerév” címmel, s az előző két produkcióhoz hasonlóan a magyar történelem egyes emlékezetes mozzanatait idézte fel. Színpadra lépett a magyarok ősanynja, Emese (Jászai Mari), számos tragikus hős (Szt. Imre, Hunyadi László, Dózsa György), a magyar kultúra jeles alakjai (Balassi Bálint, Bessenyei György, Vörösmarty Mihály stb.). A prológ végén a fényárból lassan ki-

⁵⁴ Márki Sándor *naplói I. 1873–1892*. Szerk., s. a. r. Erdész Ádám. Gyula, 2015. 646.

⁵⁵ KN 1901–1906, XVII. 309. országos ülés, 1903. július 16. 341. Idézi: Villám Judit: *A Himnusz ügye az országgyűlés előtt*. <http://www.ogyk.hu/2015/01/22/a-himnusz-ugye-az-orszaggyules-elott/> (letöltés: 2015. jan. 26.)

⁵⁶ *Az ezredévi ünnepélyek. Színházi díszelőadások*. Vasárnapi Ujság, 43. évf. 19. sz. 1896. május 10. 306.

⁵⁷ Jókai Mór: *Drámák (1843–1860)*. S. a. r. Solt Andor. Budapest, 1971. (Jókai Mór összes művei) 926. (Solt jegyzete)

bontakozott a kerubok által megkoronázott magyar címer, amely előtt a *Himnusz* hangjaira leborult az Emesét megformáló Jászai Mari.⁵⁸ Patetikus pillanatokban tehát nem volt hiány 1896-ban, de a millennium korántsem jelentette a nacionalista közhangulat csúcspontját, a tendencia tovább erősödött. 1897 elején a függetlenségi ellenzék vezére, Kossuth Ferenc tett javaslatot arra, hogy a „korszakalkotó 48-iki események” emlékére avassák március 15-ét nemzeti ünneppé. A Bánffy-kormány azonban nem tette magáévá a kezdeményezést, inkább azzal a javaslattal állt elő, hogy 1848. április 11-ét, a törvények szentesítésének napját ünnepelje az ország. Az ötlet óriási felháborodást váltott ki az ellenzék és a közvélemény körében. Ez azonban nem akadályozta meg a kormánypárti többségű képviselőházat, hogy a törvényjavaslatot elfogadja.⁵⁹

Törekvések magyar királyhymnus megteremtésére

Ahogy arra már utaltunk, a magyar királyhymnus iránti igény már a reformkorban is megfogalmazódott, s a kiegyezés előestéjén a hírre, hogy a koronázás küszöbön áll, a várakozás csak fokozódott. 1867 tavaszán több lap is foglalkozott azzal a hírrel, hogy Ferenc Józsefnek szándékában van királyhymnuszt íratni egy magyar költővel és zeneszerzővel. Különösen nagy örömmel üdvözölte az ötletet „a hazai dal- és zeneegyletek hivatalos közlönye”, az idősebb Ábrányi Kornél által szerkesztett *Zenészet Lapok*. A közlöny kettős pályázat – külön a szövegre és külön a zenére – kiírására tett javaslatot, indoklása szerint: „A magyar királyt, Szt. István koronájával a fején, megilleti egy nemzeti hymnus”, a koronázás alkalmával idegen hymnuszt nem zenghetünk. Kölcsey *Himnusza* és a *Szózat* „szorosan vett nemzeti hymnusok”, kell egy olyan dal is, amely „a magyar királyt a magyar nemzetben dicsőíti”.⁶⁰ A lap alig több mint egy hónappal később sajnálattal állapította meg, hogy az ügyet hivatalos részről némaság övezi, valószínűleg „a magyar koronázási ünnepélykor sem hallunk majd más hymnuszt, mint a Gotterhaltét”.⁶¹ A közlöny 1871 elején foglalkozott ismét a kérdéssel, felelevenítve az előző indítványt, és azt javasolta, hogy a kormány vagy írjon ki pályázatot, vagy pedig bizzon meg egy tekintélyes és elismert zeneköltőt a feladattal.⁶² „Mert igaz ugyan, hogy a Gott erhalte Haydn-nak klasszikus alkotású műve, de az is igaz, hogy e hymnushoz oly emlékek, oly eszmék vannak kötve, melyek nemzeti viszonyaink keretébe nem illenek. Abban császár említettik, nekünk királyunk van, az német zene – nekünk van magyar zenénk –, arra német nyelvű szöveg van írva, nekünk van magyar nyelvünk, melyen érzetünket és gondolatinkat mi is csak úgy kifejezhetjük, mint a német. Tehát a hazafiság szempontjából bűn, – a nemzeti büszkeség szempontjából megaláztatás a magyar király személyét idegen nemzettől kölcsön vett hangokkal tisztelni meg, csak azért, mert nem bírnak oly királyhymnust, mely a helyzet követelményeinek megfelel, s mert a Gott erhalte az uralkodó személyével foglalkozik.”⁶³

A *Zenészet Lapok* 1876-ban bekövetkező megszűnése után az 1880-as, illetve az 1890-es években az Országos Magyar Daláregyesület írt ki többször pályázatot királyhymnusra, a

⁵⁸ Vasárnapi Ujság, 43. évf. 19. sz. 1896. május 10. 306.

⁵⁹ Hanák Péter: 1898. *A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában.* (1984) In: uő: *A Kert és a Műhely.* (2., bőv. kiad.) Budapest, 1999. 88–100., 92.

⁶⁰ *Zenészet Lapok*, 1867. március 24. 385–387. – A folyóiratra (az első magyar zenei újságra) lásd: Szerző Katalin: *A magyar zenei sajtó történetéből. A Zenészet Lapok (1860–1876).* Magyar Könyvszemle, 101. évf. 1. sz. 1985. 67–72.

⁶¹ *Zenészet Lapok*, 1867. április 28. 479.

⁶² *Zenészet Lapok*, 1871. január 29. 235.

⁶³ *Zenészet Lapok*, 1871. január 29. 235–236.

kezdeményezésnek köszönhetően számos mű született. A szerzők között találjuk többek között Bogisich Mihályt,⁶⁴ Mihalovich Ödönt,⁶⁵ Zimay Lászlót⁶⁶ és Hoffer Károlyt.⁶⁷ A ma már kevésbé ismert muzsikuskok mellett két olyan komponista kiválóság is készített királyhimnuszt, mint Liszt Ferenc és Erkel Ferenc.⁶⁸ Liszt az Operaház 1884-es megnyitására szánta művét. Az új intézmény vezetősége Podmaniczky Frigyes intendánssal az élen nehezen hozta meg a döntést, mely darabokkal avassák fel az opera és a balett új fellegvárát. Határozatlanságuk fő oka nyilvánvalóan az volt, hogy a megnyitó ünnepségen Ferenc József is részt kívánt venni. Először felröppent az a hír, hogy Erkel új operájával, a Szent Istvánnal avatják fel a dalszínházat. Később kiderült, mégsem ez lesz a nyitódarab, sőt Liszt Királyhimnuszt sem mutatják be, mert abban a zeneszerző egy kuruc dallamot dolgozott fel. Ezek után a lapok heves támadást indítottak az intézmény ellen. A *Pesti Hírlap* újságírója például a következőképpen fakadt ki: „Hunyadi Lászlót nem lehet előadni az udvar előtt, mert abban a király lefejezet egy magyart. Bánk bánt még kevésbé lehet előadni, mert abban egy magyar szúrja le a királynét. S most itt van ez a rebellis Liszt a kuruc himnuszával! Apage Satanas! Ácsi zenekar! A himnuszt el kell hallgattatni, a dolgot el kell tusolni...”⁶⁹ A dalszínházat Liszt tünnető távolléte mellett Erkel Hunyadijának nyitányával, a Bánk bán I. felvonásával (Pándi Marianne megjegyzése szerint azért ezzel a résszel, mert ebben még minden rendben van) és Wagner Lohengrinjének I. felvonásával nyitották meg. Élete végén azután Erkel is megkomponálta a maga királyhimnuszt, Jókai Mór 1891-ben született versére.⁷⁰ Az alkalmat az

⁶⁴ Bogisich Mihály (1839–1919): zeneszerző, zenetörténész, zenei szakíró. 1882-től budavári plébános, újjászervezte a Mátyás-templom ének- és zenekarát. A magyar katolikus egyházzene egyik megújítójaként tartják számon, több egyházi énekes- és imakönyvet állított össze. Az első között kezdte el a régi kódexekben lévő zenei emlékek összegyűjtését. 1880-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1896-tól címzetes püspök. Himnuszokat, kórusműveket, dalokat komponált, a Királyhimnuszt (énekarra és zenekarra) 1895-ben született meg. *Brockhaus – Riemann Zenei Lexikon*. Szerk. Karl Dahlhaus – Hans Heinrich Eggebrecht, a magyar kiad. szerk. Boronkay Antal. 1. köt. Budapest, 1983. 216.

⁶⁵ Mihalovich Ödön (1842–1929): zeneszerző, pedagógus, 1887-től több mint három évtizeden keresztül a Zeneakadémia igazgatója. Pedagógiai munkássága korszakos jelentőségű, a Zeneakadémia az ő vezetése alatt vált európai színvonalú intézménnyé. Zeneszerzőként is ismert, többek között négy szimfóniát, fantáziákat, kórusokat, dalokat stb. komponált, a Magyar Király Hymnuszt 1890-ben született meg. *Brockhaus – Riemann Zenei Lexikon*. 2. köt. Budapest, 1984. 536.

⁶⁶ Zimay László (1833–1900): zongoraművész, zeneszerző. Katonakarmester családból származott, Mosonyi Mihály tanítványai közé tartozott, karnagyként (Nemzeti Dalárda, Nemzeti Dalkör, Országos Daláregyesület) és zongoratanárként (Nemzeti Zenede) tevékenykedett. Főként romantikus, illetve népies ihletésű dalokat, kórusokat és indulókat komponált, amelyek a korszakban népszerűek voltak. Vasárnapi Ujság, 47. évf. 15. sz. 1900. április 15. 235.

⁶⁷ Hoffer Károly (1840–1927): operaénekes, karnagy, zeneszerző. Pályafutását a fővárosban kezdte mint a Nemzeti Színház tenoristája, majd Pécsre költözött. Itt a dóm kórusának tagja, a Városi Zeneiskola igazgatója lett, számos egyházi és világi tárgyú dal és kórusmű komponistája. 1891-ben, a pécsi székesegyház felszentelésének alkalmából készült legsikeresebb szerzeménye. Az ünnepségen az uralkodó is megjelent, ezért adta a zeneszerző alkotásának a „Király-himnuszt” címet. Ferenc József a művet értékes emléktárggyal és arany érdemkereszttel jutalmazta. *Pécs Lexikon*. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010. 306.

⁶⁸ Erről részletesebben lásd: Pándi Marianne: *Hangászati mulatságok*. Budapest, 2001. 187–188.

⁶⁹ Idézi: Pándi: *Hangászati mulatságok*, 188.

⁷⁰ Kötetben: Jókai Mór: *Költemények*. I. Révai, Budapest, 1898. (Jókai Mór összes művei XCVIII.) 38. Jókai utal a Királyhimnuszra nevezetes utópisztikus művében, *A jövő század regényében* mint a 20. századi Magyarország himnuszára, míg az eszményi Otthon államé az író fikciója szerint Kölcsey

1892-ben fennállásának negyedszázados jubileumát ünneplő Országos Magyar Daláregyesület ismét kiírt pályázata szolgáltatotta, amelyre a *Vasárnapi Újság* tudósítása szerint⁷¹ 182 (!) pályamű érkezett be. Közülük hármát (mindegyik Jókai szövegét zenésítette meg) az „országos dalünnepen”, 1892. augusztus 18-án be is mutattak, ám ezek – legalábbis az egykorú tudósítás szerint – nem voltak éppen sikerültnek mondhatók. Másnap a zsűri bejelentette (s ezt a közönség tapsviharral fogadta), hogy a díj nem adható ki, így „a pályázat ismét meddő maradt”. Erkel férfikarra és zenekarra készült műve a többnapos dalünnepet záró díszhangverseny utolsó számaként a Budai Dalárda, a Ganz-gyári Dalkör és az Operaház zenekarának előadásában hangzott el, a szerző vezényletével. Ez a darab volt az, amelyet a közönség immár tetszéssel fogadott, Erkel utolsó befejezett kompozíciója.⁷² Jókai verse és Erkel zenéje a későbbiekben jelentős karriert futott be, ugyanis nemcsak a kórusmozgalom vezetői és résztvevői hiányolták a királyhimnusz, hanem a tankönyvszerzők is. A népkönyvek szinte minden évfolyam számára közöltek egy-egy, az uralkodót éltető verset, illetve dalt. Az alsóbb osztályosoknak általában valamilyen didaktikus, gyermeket rigmust,⁷³ a nagyobbaknak pedig – valószínűleg jobb híján – Jókai versét, énekkönyv esetében Erkel zenéjével.

Az Országos Magyar Daláregyesület a millennium alkalmából újabb pályázatot írt ki, ezúttal nemzeti himnuszra, melynek szövegét Ábrányi Emil készítette. Összesen 44 pályamű érkezett be, s a győzelmet az „Ez a föld a mienk, s az is marad” jelígejű zenedarab szerezte meg. Az ötszáz koronával jutalmazott millenniumi himnusz szerzője Langer Viktor lipótvárosi egyházi karnagy és orgonamester volt.⁷⁴ Talán felesleges is megjegyeznünk: ez a mű sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A Gotterhalte és a politikai élet

1898 decemberében került sor az uralkodó aranyjubileumára, trónra lépésének 50. évfordulójára. Bécsben egész esztendőben készülődtek a nevezetes évfordulóra. A Lajtán innen Bánffy miniszterelnök – tőle szokatlan, diplomatikus módon – azt javasolta, hogy Magyarországon az ünnepség a hálaadó istentiszteletekre, a kormány tisztviselői és katonái tisztelésére és az országgyűlés rövid hódoló feliratára szorítkozzék, Wlassics pedig bizalmas rendeletben

költeménye. Jókai Mór: *A jövő század regénye*. [1872–1874] S. a. r. D. Zöldhelyi Zsuzsa. Budapest, 1981. (Jókai Mór összes művei. Regények 19.) 2. köt. 287.

⁷¹ *A királyhimnusz*. Vasárnapi Újság, 39. évf. 27. sz. 1892. július 3. 477.

⁷² *Az országos dalünnep*. Vasárnapi Újság, 39. évf. 34. sz. 1892. augusztus 21. 586–587.; 35. sz. 1892. augusztus 28. 603.; Kassai István: *Egy elfeledett Erkel-kórusmű. Az utolsó himnusz*. Új Magyarországon, 1994. január 22. http://www.kassai-istvan.hu/documents/zenpu/1994_01_22_um.html (utolsó letöltés: 2017. nov. 2.)

⁷³ Például: „Éljen hazánk felkent ura, / apostoli királya! Ki a magyart / minden jóra felsegíteni kívánja. / Éljenek jó honfiaink, / áldás kivált azokra, kik a vallás / üdvös szárnyán emelkednek magasra. Majer István – Goll János: *Dics – ének (Király – himnusz)*. 200 iskolai ének, elméleti útmutatással népközlők használatára. Szerk. Wehner Gyula József. (!) székesfehérvárosi elemi- és ipariskolai igazgató. Első füzet. I. és II. osztály számára. [Budapest,] 1894. 2.

⁷⁴ *Nemzeti himnusz a millenniumra*. Alkotmány, 1. évf. 86. sz. 1896. április 8. 70. – Langer Viktor (1842–1902): zeneszerző, karnagy. Pesten, a Nemzeti Zenedében és Lipcsében folytatott zenei tanulmányokat. Zenei pályafutását vidéken kezdte, 1889-től a budapesti Szt. István Bazilika karnagya, az Országos Színművészeti Iskola énektanára. 1867-ben megzenésítette Vörösmarty Hymnusát (férfikarra és zenekarra). Számos népdal, csárdás, színpadi kísérőzene (A walesi bárdok, Az ember tragédiája stb.) szerzője. Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: *Zenei Lexikon* 2. köt. Budapest, 1965. II. 409–410.

szorgalmazta a tanulóifjúság részvételét a tervezett megemlékezéseken.⁷⁵ Ennek ellenére a kormány tervei a parlamentben heves vitákat, a nemzeti közvélemény körében pedig felháborodást váltottak ki, s az országban mondhatni fagyos hangulatban ülték meg a jubileumot – éles ellentétben a „nem hivatalos” március 15-ének háromnegyed évvel korábbi megünneplésével. Az ellenzék fokozta támadásait a Bánffy-kormánnyal szemben, kihasználva azt, hogy 1897-ben nem került sor a gazdasági kiegyezés megújítására, csak provizórikus meghosszabbítására. A megállapodást elutasító magyar ellenzék ekkor véget nem érő obstrukcióba kezdett, hogy megbuktassa a kormányt, s ennek következtében az ország 1899 elején exlex állapotba került. Az uralkodó Széll Kálmán személyében vélte megtalálni a rendkívül nehéz szituáció kezelésére alkalmas és minden politikai csoportosulás számára elfogadható közvetítőt, akinek sikerült is megegyeznie az ellenzékkel, sőt a Nemzeti Párttal való fúzió s a szabadelvűek disszidenseinek visszatérése révén hatalmas, 227 főnyi többségre tett szert.⁷⁶ Elődjével ellentétben az új miniszterelnök – kortársak későbbi megfogalmazásai szerint – óvatosan, „báronypuha kezekkel” fogott munkához, ügyesen egyensúlyozott pártja óliberális-merkantilista, az agráriusokkal rokonszenvező és egykori disszidens csoportjai között, és „valósággal komázott az ellenzékkel”.⁷⁷ Munkálkodását kezdetben siker koronázta, leleményes jogi formulával 1907-ig meghosszabbította a gazdasági kiegyezést, eleget tett a kormánypárt különböző csoportjai óhajainak, s az ellenzék sem nyúlt az obstrukció fegyveréhez. A „Széll-csendet” olyan harciasabb ellenzéki megnyilatkozás is ritkán zavarta meg, mint a Függetlenségi Párt paksi képviselőjéé, amely éppen a bennünket érdeklő témával kapcsolatban hangzott el.

Rátkay László⁷⁸ 1901. június 12-én kérdéseket intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, valamint a miniszterelnökhöz.⁷⁹ A képviselő felszólalása apropójául az a véleménye szerint rendkívül botránys esemény szolgált, hogy a Budapesten megrendezett országos ifjúsági tornaünnepélyt a *Gotterhalte* hangjaival nyitották meg, illetve fejezték be. A képviselő szerint „a magyar ifjúság megérezte, hogy a *Gotterhalte*, s a Szózat, s a Himnusz közt ki egyenlítően inkompatibilitás van”. Ezért az ünnepség záróaktusaként felhangzó *Gotterhaltét* túlkiabálták, és a *Szózat* sorait énekelték. Rátkay elmondta, a történeteket arra kívánja felhasználni, hogy rábírja a kormányt, tegyen végre rendet a himnusz kérdésében, hiszen az éppúgy jelképe egy nemzetnek, mint a lobogója. A magyarságnak a nemzeti színeikhez hasonlóan három himnusza is van: a *Rákóczi-induló*, a Kölcsey-féle *Himnusz* és a Vörösmarty-féle *Szózat*. Ezekkel ellentétben, így Rátkay, az úgynevezett *Gotterhalte*, az osztrák néphimnusz „egy megrendelésre készült valami, megrendelésre készült annak dallama és szövege is”; „hiszen nemzeti szeretet és honszeretet érzéke nem is hozhatta azt elő, mert nincsen ilyen értelemben osztrák nemzet, nincsen osztrák honszeretem”. Véleményét úgy foglalta össze, hogy a *Gotterhalte* nem is néphimnusz, hanem a Habsburg-ház, a Habsburg császár kiválasztott dala. Ezután pedig hosszasan sorolta, miért volt indokolatlan, illetve törvénytelen az osztrák

⁷⁵ Hanák: 1898, 94.

⁷⁶ Hanák Péter: *A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén*. In: Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, 1988. 227.

⁷⁷ Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora Magyarországon 1867–1918*. Budapest, 1934. (Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata) I. 394–395.; Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1920*. Budapest, 1927. 65.

⁷⁸ Rátkay László (1853–1933): ügyvéd, politikus, színműíró. A paksi kerület függetlenségi pártjának elnöke, 1896-ban és 1901-ben országgyűlési képviselő a párt színeiben, több népszínmű és népies műdal szerzője. *Országgyűlési almanach 1901–1906*. Szerk. Sturm Albert. Budapest, 1901. 346.

⁷⁹ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója [a továbbiakban: KN 1896–1901], XVI. 713. országos ülés, 1901. június 12. 141–145.

császár himnuszának felhangzása egy magyar ifjúsági rendezvényen, többször utalva a kultuszminiszter felelősségére. Végül feltette a kérdést: „Akar-e gondoskodni a kormány arról, hogy a magyar nemzeti himnusz használatának kérdése törvényhozás útján rendezve legyen? (*Élénk helyeslés és tetszés a szélső baloldalon.*)” Széll Kálmán miniszterelnök állásfoglalása határozott és egyértelmű volt: nincs értelme inkompatibilitásokat keresni, mesterseges ellentéteket gerjeszteni; a koronás, alkotmányos király iránti szeretet igenis összeegyeztethető a hazaszeretettel, a *Gotterhalte* pedig megfér a *Himnusszal* és a *Szózattal*. Nincs tehát szükség a kérdés törvényhozás általi rendezésére. A kultuszminiszter, Wlassics Gyula azonosult a miniszterelnök álláspontjával.⁸⁰ A himnusz kérdése Rátkay László (akinek nevével még találkozunk) minden igyekezete ellenére lekerült a napirendről.

A következő évben, 1902-ben két ízben váltott ki botrányt a *Gotterhalte* nyilvános elhangzása. Június végén Halász Lajos nagyváradi lapszerkesztőt⁸¹ megfosztották tiszti rangjától, mivel a helyi honvéd hadapródiskola ünnepélyén tartalékos tiszti létére nem vette le a kalapját a *Gotterhalte* hangjaira. Az esetről a *Nagyváradi Napló*ban Halász jó barátja, Ady Endre „Nem vesszük le a kalapot!... – Büntetés a Gotterhaltéért” címmel vezércikkben számolt be.⁸² A felháborodás tovább növekedett, amikor nyilvánosságra került, hogy a posta nem kézbesítette az Irányi Dániel asztaltársaság táviratát Halásznak. A küldemény a következő szöveget tartalmazta: „Hóhéraink himnuszával szemben tanúsított hazafias magatartásáért fogadja az Irányi Dániel asztaltársaság mai összejövedele alkalmából elvtársi üdvözlőtünk.”⁸³ A távirat aláírói, Seffer László, Solymosi Márton és Szücs István 1902. július 2-án levelet kaptak a helyi táviró hivatal főnökétől: küldeményüket a címzett nem kapta meg, mert annak tartalma a távirda üzleti szabályzatának 3. §-ába ütközik, emiatt „felsőbb rendeltre” nem volt továbbítható. A *Nagyváradi Napló* újabb felháborodott cikket szentelt az ügynek – a szerző vélhetően ismét Ady Endre volt.⁸⁴ „Széll Kálmán úr nagyobb dicsőségére – államellenesnek kvalifikálták a tisztán hazafias táviratot. Az a bizonyos 3. § ugyanis az államellenes és erkölcstelen tartalmú táviratok továbbítását tiltja meg. Valóban nem tudja az ember: az undor vagy a nevetés a helyesebb válasz erre a kormányintézkedésre.” A cikk a miniszterelnök tevékenységének heves bírálatával zárult: „Széll Kálmán sokat ígért a kormányra jutásakor s jutása előtt, de vajmi keveset tudott ígéreteiből teljesíteni, valóra váltani. Legjobban azt hangoztatta, hogy a jog, törvény és igazság korszakát fogja megteremteni. Ugyan hol a jog és törvény, ahol az igazsággal így bánnak el. Mert felsőbb rendelettel el lehet fogni ugyan egy hazafias táviratot, de a históriát megmásítani nem lehet, s történelmi igazság

⁸⁰ KN 1896–1901, 145–146.

⁸¹ Halász Lajos (1874–1948): hírlapíró, a nagyváradi *Szabadság* szerkesztője, majd a *Nagyváradi Napló* belső munkatársa. 1900-ban megalapította saját lapját, a *Nagyváradi Friss Újságot* függetlenségi programmal. 1906-ban képviselői mandátumot szerzett, ugyancsak függetlenségi színekben. 1918-ban előbb miniszterelnökségi sajtófőnök, majd helyettes államtitkár lett, 1920-tól ügyvédi gyakorlatot folytatott. *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*. 3. köt. S. a. r. Kocskás Sándor – Vezér Erzsébet. Budapest, 1964. 344–345.

⁸² Nagyváradi Napló, 1902. június 28. *Ady Endre összes prózai művei*, 3. köt. 100–102.

⁸³ *A posta és a Gotterhalte. – Távirat, melyet nem kézbesítettek*. Nagyváradi Napló, 1902. július 29. *Ady Endre összes prózai művei*, 3. köt. 243.

⁸⁴ A cikk név nélkül jelent meg, de az Ady kritikai kiadás szerkesztői szerint a tényekhez fűzött kommentárok, a Széll-kormánnyal kapcsolatban megfogalmazott kritika megegyezik a költő több más cikkének elvi álláspontjával. A távirat és az átirat szövegét a szerző valamelyik fővárosi lapból vette át. Ady volt a fő szervezője annak a fáklyás felvonulásnak is, amelyet több száz fő részvételével Halász tiszteletére szerveztek. *Ady Endre összes prózai művei*, 3. köt. 436.

mindig az marad, hogy a *Gotterhalte* nem a magyarok, hanem a magyarok hóhérainak a himnusza.⁸⁵

Itt térünk rá arra, hogy Ady Endre publicisztikája mellett a korabeli magyar irodalom számos műfajában is felbukkant a *Gotterhalte*: a legváltozatosabb kontextusban Mikszáth Kálmán műveiben, ám mindig ironikus vagy szarkasztikus felhanggal. Az író két regényére (Két választás Magyarországon, Beszterce ostroma) tanulmányunk bevezetőjében már utaltunk. Említenünk kell még a Gavallérokat (1897) és az Akli Miklóst (1903) is. Az előbbiben a végső poén, a látszat jólétben élő dzsentrik lelepleződésének fontos eleme a *Gotterhalte*. A kisregény végén az esküvőről kocsin távozó vendégek egyike felszólítja a cigányokat, hogy játszanak valami szomorú dalt, „a legszomorúbbat”. „Babaj, a primás, ravaszul mosolygott, aztán rárantotta a Gotterhaltét (mivelhogy ez volna a legszomorúbb nóta).⁸⁶ A muzsika halatán a kocsikba fogott lovak „elkezdték ütemre mozgatni a nyakukat és a lábait”, az egyik paripa még piruettezett is. Ekkor tudja meg az események tájékozatlan szemlélője és elbeszélője, hogy a kocsikba a honvédségtől kölcsönzött lovakat fogtak, azaz a fényes esküvő, a gazdagság csak látszat volt. Az „Akli Miklós” először folytatásokban, a *Vasárnapi Ujságban* napvilágot látott regénynek a következő idézetet tartalmazó része 1903. május 24-én, néhány héttel a tanulmányunkban alább részletesen ismertetett országgyűlési vitát követően jelent meg. A regényben a következő párbeszéd zajlik le I. Ferenc császár és Nopcsa Elek (erdélyi) kancellár között: „Ez a Haydn himnuszának a kottája – mondá kegyesen mosolyogva. – Íme, vegye ezt a példányt. Ez még valami új lesz az ön hazájában, és merem mondani, hogy ha elterjed, nagy gyönyörűséget fog szerezni egykor a lakosságnak. – Oh, bizony! – felelte Nopcsa mélyen meghajolva és a könnyekig elérékenyülve vevén át a »Gotterhaltét«. A magyarok tombolni fognak a lelkesedéstől e dallamokon” – válaszolta Nopcsa. „Császár és kancellár derék, jóakarátú emberek lehettek – fűzte hozzá zárójelben ironikusan Mikszáth –, de mint jó sok igazán nem váltak be.”⁸⁷ (Mikszáth egyik, az egyházpolitikai viták idején írott parlamenti karcolatában is feltűnik a *Gotterhalte*. „Marengo után” című rövid cikkében „az auliko-konzervatív-feudális magyar kozmopolita pártalakulás magvát magában hordozó ember”-ről, azaz Asbóth Jánosról szólva a következőket írta: „A terem megtelik erre a névre. Mert a specialitásokat kedvelik. Ki tudja, mit fog mondani? Sokat járt Bécsbe, sok titkot tudhat. De ezúttal nem mondott titkokat, egyet-kettőt csípett a kormányon, fejtegette, hogy mi a király (szép tőle, hogy nem a császárt glorifikálta), de e sok tömjén helyett egyszerűbb lett volna, ha elénekli a Gotterhaltét. Nagyobb lett volna a szenzáció is – meg a zúgás, s azonfelül nem is kellett volna rá készülnie.”)⁸⁸ Juhász Gyula egyik költeményében a közvélemény széles köreiben elterjedt tévhitnek megfelelően a *Gotterhalte* mint „hóhérhimnusz” jelent meg: „S bár klasszikusnak mondjad e zenét, / Összhangját rontja a halálkiáltás, / A puskadörgés, árvák, özvegyek / Hangos keserve és – a síri csend is, / Amelybe egykoron beleveszett!”⁸⁹

⁸⁵ Ady Endre összes prózai művei, 3. köt. 244.

⁸⁶ Mikszáth Kálmán: *A gavallérok*. In: uő: Ne okoskodj Pista! ... A gavallérok. S. a. r. Bisztray Gyula. Budapest, 1958. (Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések VIII.) 229.

⁸⁷ Mikszáth Kálmán: *Akli Miklós császári és királyi mulattató története*. S. a. r. Bisztray Gyula. Budapest, 1959. (Mikszáth Kálmán összes művei. Regények és nagyobb elbeszélések XVI.) 144.

⁸⁸ Mikszáth Kálmán: *Marengo után*. In: uő: Cikkék és karcolatok. XXXII. 1893. január – 1893. december. S. a. r. Sz. Garai Judit – Rejtő István. Budapest, 1988. (Mikszáth Kálmán összes művei 82.) 158–159.

⁸⁹ Juhász Gyula: *Gotterhalte*. In: Juhász Gyula összes költeményei. Szerk. Péter László. Budapest, 2002. 42–43.

Kézről kézre járt Lőwy Árpád,⁹⁰ a pikáns, erotikus, többnyire csak férfifüleknek szánt verseiről ismert költő *Gotterhalte*-átirata, amelynek első strófájából idézünk: „Verd meg, Isten! Büntesd Isten! / Ezt a cudar Ausztriát! / Mely hazánkat dúlja, irtja, / Már több századon át.”

A következő botránnyra három és fél hónappal később került sor, kibontakozása szoros összefüggésben állt a politikai helyzet megváltozásával. A Széll- és a Koerber-kormány között az év végéig mindenképpen megújítandó gazdasági kiegyezésről folytatott tárgyalások elhúzódása felerősítette a közös vámterülettel kapcsolatos polémiákat, az agrárius és a merkantil körök egyaránt saját érdekeik minél határozottabb érvényesítését sürgették. A miniszterelnök 1902 őszén úgy látta, elérkezett a megfelelő pillanat a hadseregfejlesztés régóta halogatott és korábban mindig komoly belpolitikai feszültségeket gerjesztő kérdésének napirendre tűzésére. A nagy taktikus valójában óriási hibát követett el, lépésével egyszerre aktivizálta az addig többnyire lojálisnak mutatkozó ellenzékot, és fődíttotta maga ellen a magyar közvélemény jelentős részét. Gratz Gusztáv az események szemtanújaként arra a következtetésre jutott, hogy az ellenzéknek – amely az előző évi választáson negyvennel növelte mandátumainak számát – 1902 őszére elege lett a passzivitásból. Sokan úgy vélték közülük, a választók is unják már, „hogyan választott képviselőik csak elvfenntartó nyilatkozatokra és szakszerű beszédekre szorítottak. A régi kormánybuktató akciók emléke ott kísértett a lelkekben, az a tévhit, nem is ellenzék az, amely nem igyekszik saját akaratát obstrukcióval rákényszeríteni a kormányra, ismét feltámadt.”⁹¹ Gratz szerint az ellenzék magatartásának megváltozásában az is szerepet játszott, hogy a választásoknak köszönhetően a képviselők létszáma nőtt, átlagéletkoruk pedig csökkent, új „Zoltánok”, azaz ambiciózus, feltűnést, érvényesülést hajhászó fiatal emberek jelentek meg soraikban.⁹² A politikai sajtó, főként a függetlenségihez kötődő fővárosi és vidéki lapok pedig fokozottan alapoztak a közvélemény nemzeti ügyekben való érzékenységére. Minden alkalmat megragadtak arra, hogy felhívják az olvasók figyelmét a magyarságot érő újabb és újabb, vélt vagy valós sérelmekre. Tovább fokozta a hazafias közhangulatot, hogy az év szeptemberében ünnepelte az ország Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóját: egymást érték az ünnepségek és szoboravatások.⁹³ Ferenc József haragjában lemondta tervezett magyarországi látogatásait, és nem ment el a parlament új épületében rendezett tanácskozásra sem.

Az újabb *Gotterhalte*-botránnyak 1902. október 12-én Kolozsvár volt a helyszíne. Ezen a napon zajlott le Fadrusz János Mátyás király emlékművének avató ünnepsége. Az eseményen Ferenc József képviseletében József főherceg jelent meg, és a magyar országgyűlés képviselőháza is küldöttséget delegált. A kolozsvári ellenzék úgy döntött, ha az ünnepségen elhangzik „a gyűlölt kétfejű sasos házinotha”, tüntetést rendeznek. A hatóság ígéretet tett arra, hogy ez nem fog megtörténni. Ennek ellenére a főherceget a helybéli katonazenekar a szolgálati szabályzatnak megfelelően a *Gotterhaltéval* üdvözölte. Ekkor a felháborodott tömeg – Nessi Pál képviselő⁹⁴ tanácsára – a néphimnust túlharsogva nem az eredetileg tervezett

⁹⁰ Réthy László (1851–1914), a neves tudós gimnazista korától verselt. Lőwy Árpád néven írott erotikus és pornográf költeményei kéziratos formában terjedtek, válogatott versei csak halála után, 1919-ben jelentek meg először nyomtatásban. *Új magyar irodalmi lexikon*. Főszerk. Péter László. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 2000. 1849–1850.; a versidézett: *Lőwy Árpád válogatott művei*. Vál., szerk. Urbán László. [Budapest, 2004.] 62–63.

⁹¹ Gratz: *A dualizmus kora Magyarországon*, II. 7.

⁹² Erről lásd bővebben: Gerő András: *Mamelukok és Zoltánok. Népképviselők a Monarchia Magyarországon*. In: uő: *Magyar polgárosodás*. Budapest, 1993. 177–243.

⁹³ Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest, 2001. 110.

⁹⁴ Nessi Pál (1866–1929): ügyvéd, politikus, 1901-ben és 1905-ben a tabi választókerületben szerez mandátumot függetlenségi párti programmal. *Országgyűlési almanach 1901–1906*, 328–329.;

Kossuth-nótát, hanem a *Himnusz*t kezdte el énekelni. Ezután az összegyűltek belefogtak a *Szózat*ba, de közben megérkezett a rendőrség, és szétozlatta a tüntetést.⁹⁵

Nessi Pál számára, aki tartalékos honvédhadnagy volt, nem várt következményekkel járt a kolozsvári eseményekben való aktív részvétel, valaki ugyanis feljelentette a honvédkerületi parancsnokságnál. Bihar altábornagy 1902. november 4-én katonai becsületügyi eljárást indított a képviselő ellen. Amikor Nessi kézhez kapta a tárgyalásra való idézést, bemutatta azt a képviselőház elnökének, Apponyi Albertnek. Az idézés szerint Nessi „egy tömegnek élén és azzal együtt a néphimnusz ellen zajosan tüntetett”, ráadásul a tüntetőket szétozlatni kiküldött rendőrség egyik közege által „tettlegetesen bántalmaztatott”. Apponyi a november 7-ei parlamenti ülésen ismertette a történeteket. Mivel a honvédkerületi parancsnok előzőleg nem kérte Nessi mentelmi jogának felfüggesztését, az esetet a képviselőház illetékes bizottsága elé utasították. A grémium jelentését 1902. november 20-án kezdték tárgyalni a képviselők. A bizottság tagjainak többsége úgy vélte, nem sérült Nessi mentelmi joga, ez csak akkor merülhetne fel, ha „bűnügyi, kihágási vagy vétségi” esetről lenne szó, és az érintettet bírósági eljárás fenyegetné. Az ellenkező nézetet valló, a bizottságban kisebbségben lévő függetlenségek ragaszkodtak ahhoz, hogy különvéleményt nyújthassanak be. Az okiratot aláíró Olay Lajos és Sebess Dénes képviselők a következő érvekkel utasították el a vádakát: „Mínt hogy pedig Nessi Pál képviselő nem tett egyebet, csak a *Gotterhalte* előadását helytelenítette, e nézetét hangosan is kifejezte, ezzel pedig alkotmányos jogot gyakorlott és hazafias kötelességet teljesített és semmiféle törvényt és törvényes rendeletet nem sértett: ennél fogva e cselekményéből vádat alakítani, s ellene emiatt megtorló hatósági eljárást indítani nem lehet.” A honvédgyalogság gyakorlati szabályzata ugyan szabályozza a kérdéses zenemű előadását, ez azonban csak a katonaság belső szolgálati viszonyaira vonatkozik. A *Gotterhaltét* „Magyarországon se törvény, se törvényes rendelet, se az irodalom, se a köztudat nem tartja néphimnusznak, (*Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon*), s e néven nem is ismeri. Csak a szövetséges Ausztriában ismerik néphimnuszunk.”⁹⁶

Fontos szerepet játszott a Nessi-ügy további alakulásában Eötvös Károly megjelenése az új képviselőházban. Eötvös maga is úgy emlékezett, hogy az eseményeket megelőző négy esztendőben alig látogatta az országgyűlési üléseket. A Nessivel történtek, illetve Olay Lajos rábeszélése arra ösztönözték, hogy hosszú idő után szót kérjen a Házban. 1902. november 21-én elmondott beszéde új irányt szabott a függetlenségek taktikájának, és egyértelműen a *Gotterhalte* elleni fellépésre ösztönözte az ellenzéket. Eötvös többek között azt állította, hogy „ezt a *Gotterhaltét* a magyar intézmények, még pedig a közjogi intézmények közé, társadalmi és katonai hatóságok útján be akarják erőszakolni”.⁹⁷ Nessi esetéről pedig a következőképpen vélekedett: „Hogy Magyarországon egy közpolgár, egy tisztességes ember, ügyvéd, vagy országgyűlési képviselő azért, mert a saját nemzetének minden érzését kifejező nemzeti dalt éneklé, hogy azért ugyanazon nemzetnek valamely a törvény által kirendelt hatósága őt vád alá helyezze, az tökéletesen képtelen és érthetetlen dolog.”⁹⁸ Eötvös arra is emlékeztette hallgatóságát, hogy „1848 előtt valami nagy ellenszenv talán nem volt ez iránt a darab iránt”. „Miért? Mert úgy tudom, hogy akkor nem parancsolták rá a katonai hatóságok a magyarra.”

Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905–1910. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Budapest, 1905. 350.; *Krasznay Péter naplójegyzetei 1861–1916.* Szerk. Kujbisné Mecsei Éva – Takács Péter. Nyíregyháza, 2010. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár kiadványai) 172. (159. jegyzet)

⁹⁵ KN 1901–1906, IX. 152. országos ülés, 1902. november 20. 36.

⁹⁶ Az idézetek rendre: KN 1901–1906, IX. 152. országos ülés, 1902. november 20. 39., 36., 39., 39.

⁹⁷ KN 1901–1906, IX. 153. országos ülés, 1902. november 21. 78.

⁹⁸ KN 1901–1906, IX. 153. országos ülés, 1902. november 21. 80.

A nem éppen a szerénységéről ismert Eötvös későbbi visszaemlékezése szerint „e beszéd hatása csodálatos volt”. „A beszéd végén oly jelenet történt, ami a magyar parlamentben soha senki beszédével nem történt. A föllekesült, a lángra gyúlt függetlenségi párt nagy része fölállt ülőhelyéből s ünnepélyesen elénekelt Kölcsey himnuszát. A nemzeti dal harsogása betöltötte a templomszerű nagy terem boltozatait. Az elnök és a hűvösebb lelkek alig tudtak csöndet teremteni. A honvédelmi miniszter szólni akart, de alig akarták meghallgatni. Ez a jelenet nagy rövidséggel a képviselőház naplójában is meg van örökítve.”⁹⁹ (A naplóban a következő áll: „*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Éljen Eötvös! Nagy zaj. Több képviselő a szélsőbaloldalon Kölcsey Himnuszát kezdi énekelni.*”)¹⁰⁰

A következő ülésnapon számos ellenzéki támadás érte a közös hadseregben uralkodó viszonyokat: voltak, akik úgy vélték, annak „intézményei mind a mai napig sincsenek kivetkőztetve bizonyos osztrák jellegből”, ezt példázza a *Gotterhalte* használata is. Az egyik szónok, a korábbi nemzeti, ekkor már szabadelvű párti Hodossy Imre viszont így látta: „Világos, hogy a cél az, hogy ilyesmiért senkit se lehessen megbüntetni, az a cél, hogy ne játsszák itt a Gotterhaltét, és a mentelmi jog csak eszközül lett felhasználva.”¹⁰¹

A mentelmi bizottság jelentésének tárgyalását 1902. november 27-én zárta le a képviselőház. Ezen az ülésen kért szót Thaly Kálmán, aki azt hangsúlyozta, hogy a *Gotterhalte* szövege az összmonarchia ideáját fejezi ki. Tett egy témánk szempontjából rendkívül fontos megjegyzést: bár az abszolút monarchia „dugába dőlt”, „megmaradt a himnusz ezen közjogellenes, elavult szövegében, anélkül, hogy megváltoztatták volna, és még ma is az 1854-ki összmonarchiás textus van érvényben”.¹⁰² Ezen a napon került sor a név szerinti szavazásra, s a honatyák többsége elfogadta a grémium azon véleményét, hogy a képviselő mentelmi joga nem sérült. A vita során báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter mindvégig ragaszkodott azon álláspontjához, hogy Nessit nem képviselői, hanem a szolgálati szabályzatnak megfelelően honvédtiszti minőségében vonták eljárás alá. Ugyanakkor a miniszter azt is megállapította, hogy „itt tulajdonképpen nem a Nessi-ügyről van szó, ez itt csak mellékes dolog, hanem igenis Hodossy t. barátomnak igaza volt, midőn azt mondta, hogy ez harc a *Gotterhalte* ellen”.¹⁰³ Ehhez csupán azt tehetjük hozzá, Hodossy és Fejérváry egyaránt jól látta, a következő közel fél esztendőben ugyanis az ellenzék folyamatosan napirenden tartotta a kérdést.

Nessinek elvbarátai Halász Lajoshoz hasonlóan gratuláló táviratokat küldtek, amelyekből kettőt bizonyosan nem kapott kézhez. Kubik Béla interpellációja szerint sem a kecskeméti jogászfűjság, sem pedig a sátoraljaújhelyi függetlenségi kör táviratát nem kézbesítették a képviselőnek. Az előbbiben a fiatalok a nemzeti ügy jeles képviselőjét éltették, s az „Éljen Nessi! Abcúg hóhérnóta!” mondatokkal zárták üdvözlőiket. Míg a sátoraljaújhelyiek a „nemzeti becsület védelmében folytatott nemes küzdelméért, a hóhérimnusz üldözésében tanúsított bátorságáért” fejezték ki elismerésüket. Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter tagadta, hogy bármilyen szerepe lett volna a táviratok visszatartásában.¹⁰⁴ Nessi 1903. január 22-én megjelent a budapesti honvédkerület dandárgyűlése előtt, ahol előadta védelmét a vádakkal kapcsolatban. A bíróság a kolozsvári tüntetésben játszott szerepe mellett a

⁹⁹ Eötvös Károly: *Harc a nemzeti hadseregért*. Budapest, 1906. 135–136.

¹⁰⁰ KN 1901–1906, IX. 153. országos ülés, 1902. november 21. 85.

¹⁰¹ KN 1901–1906, IX. 154. országos ülés, 1902. november 22. 97.

¹⁰² KN 1901–1906, IX. 157. országos ülés, 1902. november 27. 174.

¹⁰³ KN 1901–1906, IX. 157. országos ülés, 1902. november 27. 172.

¹⁰⁴ KN 1901–1906, IX. 158. országos ülés, 1902. november 28. 194.

Népszava egyik cikkében nyilvánosságra hozott korrupciós vádakkal¹⁰⁵ is szembesítette a politikust. Nessi nem várta meg az ítéletet, hanem azt megelőzően lemondott tartalékos tiszti rangjáról.

„Harc a Gotterhalte ellen”

Fejérváry 1902. október 16-án nyújtotta be törvényjavaslatát az újonclétszám 1903-ra való megállapításáról. A tervezet érintetlenül hagyta volna a korábbi újonclétszámot, de tartalmazott egy olyan kitételt, hogy ha a törvényesen megszavazott jutalék nem lenne elegendő a békelétszám kiegészítésére, az arra alkalmas póttartalékosok közül 20 000 fő behívható tényleges katonai szolgálatra. Ez egyet jelentett a katonai létszám felemelésével, amit Fejérváry indoklása szerint bizonyos technikai korszerűsítések (új ágyúk, tábori tarackok, modern hajótípusok) és a népességnövekedés tettek szükségessé.¹⁰⁶ Az ellenzék felháborodással fogadta Fejérváry betérjesztését, ugyanakkor alkalmasnak látta a pillanatot néhány katonai vonatkozású nemzeti követelés kivívására. A függetlenségek „Zoltánjai” úgy vélték, elő kell venni a régi, jól bevált fegyvert, az obstrukciót: Kossuth Ferenc és Justh Gyula nem értettek egyet ezzel, és ekkor még sikeresen megakadályozták az obstrukció kiszélesedését.¹⁰⁷ Fejérváry javaslatát még a Szabadelvű Pártban sem fogadták osztatlan lelkesedéssel, ezért a miniszter november 6-án visszavonta azt, később pedig új tervezetet nyújtott be, amely viszont már nem a póttartalékosok esetleges igénybevételét, hanem az újonclétszám felemelését tartalmazta.¹⁰⁸ Miközben Pölöskei Ferenc megállapítása szerint megkezdődött a Függetlenségi Párt, az Apponyi vezette egykori nemzeti pártiak, továbbá az agrárius csoport egymáshoz történő közeledése, és Széll támogatottsága csökkenni kezdett, a miniszterelnöknek az év utolsó napján sikerült megállapodnia Koerber osztrák miniszterelnökkel a gazdasági kiegyezés feltételeiben. A sikert azonban beárnyékolta az a tény, hogy Széll nem tudta elfogadtatni az 1903. évi költségvetést, bár az év első négy hónapjára sikerült biztosítania a költségvetési felhatalmazást, azaz az indemnitást. Fejérváry 1903. január 24-én előterjesztett módosított törvényjavaslata mintegy 20%-kal emelte volna fel a Magyarország által kiállítandó újonclétszámot.

A függetlenségi ellenzék számára a miniszter tervezete hadüzenettel ért fel: a képviselőház ismét heves viták helyszíne lett, ismét megindult az obstrukció, és a függetlenségek a fővárosi és a vidéki ellenzéki sajtó segítségével a közvélemény széles rétegeit vonták be a politikai csatározásokba. Apponyi, a képviselőház elnöke a kormány számára készített bizalmas memorandumában az újonclétszám emelésének ellentételezéseképpen bizonyos nemzeti jellegű reformok (a nemzeti zászló és címer használata a magyar ezredekben, a szolgálati szabályzat egyes pontjainak felülvizsgálata stb.) bevezetését javasolta a hadseregben. Az ellenzék magáévá tette az Apponyi-féle elképzelést, ám azon messze túllépő követelésekkel állt elő. A függetlenségek közös – Kossuth Ferenc által is helyeselt – feltételeit az (1895 és 1904 között a Függetlenségi Párttól különálló) Ugron-párt politikusa, Holló Lajos terjesztette be 1903. január 27-én. Követeléseik között szerepelt többek között, hogy a magyar ezredek Magyarországon állomásozzanak, a magyar állam jelvényeit, zászlóját, címerét használják,

¹⁰⁵ A lap szerint Nessi visszaélve képviselői pozíciójával 400 forintért újoncokat mentesített a katonaság alól, 1000 forintért katonai szállításokat szerzett, vagy legalábbis ígéretet tett rá. *A Gotterhalte hősei*. *Népszava*, 30. évf. 129. sz. 1902. november 15. 4.

¹⁰⁶ Gratz: *A dualizmus kora Magyarországon*, II. 5–6.

¹⁰⁷ Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 159., 167.

¹⁰⁸ Gratz: *A dualizmus kora Magyarországon*, II. 6.

magyar legyen a kiképzési és a vezényleti nyelv, a magyar hadsereg tagjai a magyar alkotmányra tegyenek esküt, tisztjeik hazai iskolákból kerüljenek ki stb.¹⁰⁹ Széll Kálmán a Szabadelvű Párt két tekintélyét, előbb ifj. Andrassy Gyulát, majd Tisza Istvánt állította csatasorba az ellenzéki katonai javaslatokkal szemben. A két politikus könnyedén bebizonyította a követelések irreális voltát, a hatvanhetes keretekkel való összeférhetetlenségét.¹¹⁰

A parlamentben zajló vitákat élénk figyelemmel kísérte a közvélemény, és – főként vidéken – egymást érték a tervezett véderő-törvény elleni demonstrációk. 1903. február 21-én azután Holló Lajos kiskunfélegyházi választóinak 100 tagú küldöttsége érkezett Budapestre, hogy tiltakozzon a véderő-javaslat ellen. Apponyi Albert mint a ház elnöke tüntetően fogadta a csoportot.¹¹¹ A készülő véderő-törvény elleni tiltakozás vágya mellett március 15-e ünnepe és Kossuth Lajos halálának évfordulója is az utcára vonzotta az embereket, különösen a fiataliságot. Az 1848-as forradalom évfordulóját a szokásosnál is lelkesebben ünnepelték meg országsszerte, március 20-án a kilenc esztendeje elhunyt Kossuthra emlékeztek városokban és falvakban egyaránt.¹¹² Az ünnep és a megemlékezés újabb mozgósító tényező lett: a *Vasárnapi Ujság* a hó végén tett megállapítása szerint „március 15-ike óta alig [volt] nap, melyen az utcának meg nem [lett] volna a maga ünnepi menete, gyűlése, zajongása, tüntetése”, s a hetilap színes beszámolót közölt a katonai javaslat ellen tiltakozó népes vidéki, cigánybandák kíséretében, zászlók alatt éljenezve, a Kossuth-nótát énekelve az országházhoz vonuló küldöttségek megjelenéséről.¹¹³

1903 tavaszán, miközben folyamatosan napirenden volt a véderőtörvény-javaslat, a császárhimnusz ismét országgyűlési viták tárgyává vált. Néhány nappal az ünnep után, március 19-én a függetlenségi egyik orgánuma, a *Magyarország* „Panasz a honvéd hadapród iskolákból” címmel rövid cikket jelentetett meg, amelyben „egy magyar ifjú panaszos sorait” tették közzé. A levél arról számolt be, hogy a pécsi hadapród intézetben¹¹⁴ március 15-én az iskola parancsnokának utasítására a templomban, a mise végén a szokásos *Himnusz* helyett orgonaszó mellett a *Gotterhaltét* kellett énekelniük a növendékeknek. A levélíró szerint csupán néhányan tették ezt meg, a többség néma maradt. A parancsnok szigorú büntetést helyezt kilátásba, ha tizennégy napon belül nem tanulja meg mindenki a császárhimnuszot.

A *Magyarország*, úgy tűnik, nem látta meg azonnal a hírben rejlő lehetőségeket, mert csak némi szünet után, április 7-én tért vissza az esetre, s ettől fogva kezdte kiaknázni, folyamatosan napirenden tartani az ügyet. Hangzatosabbnál hangzatosabb című („Újabb támadás a nemzet ellen”, „A pécsi gyalázat” stb.) és egyre növekvő terjedelmű, mind több részletet feltáró cikkekben foglalkozott a Pécs-történetekkel. A nemzeti érzelmű közvéleményt megcélzó kampányt azzal indították meg, hogy ismét közölték az esetről beszámoló levelet. A

¹⁰⁹ Hanák Péter: *A belpolitikai ellentétek kiéleződése a századelőn*. In: Magyarország története 1890–1918, 521–522.; Dolmányos: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből*, 176.

¹¹⁰ Dolmányos: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből*, 179–180.

¹¹¹ Gratz: *A dualizmus kora Magyarországon*, II. 11.

¹¹² *Kossuth Lajos halálának évfordulója*. Vasárnapi Ujság, 50. évf. 12. sz. 1903. március 22. 192.

¹¹³ *Tüntetések Budapesten*. Vasárnapi Ujság, 50. évf. 13. sz. 1903. március 29. 206.; *Vidéki küldöttségek Budapesten*. Vasárnapi Ujság, 50. évf. 13. sz. 1903. március 29. 208–209.

¹¹⁴ A báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter által előterjesztett, a „honvéd nevelő- és képző-intézetekről szóló 1897. évi XXIII. törvénycikk” három új iskola felállításáról rendelkezett. Ezek közül az egyik, a honvéd gyalogsági hadapródiskola Pécsen épült fel 1898-ban Alpár Ignác tervei alapján. Az E alakú, neobarokk stílusú, háromemeletes főépület 400 hallgató befogadására volt alkalmas. Az intézmény első parancsnoka Sorsich Béla őrnagy, majd alezredes (1898–1903) volt. Pilkhoffer Mónika: *A honvéd hadapródiskola épülete*. Pécsi Szemle. Várostartó történeti folyóirat. 2004. Nyár, 33–35. Lásd még: Garay Lajos: *A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története*. Pécs, 1939.

híradásokból azután az olvasók megtudhatták, hogy Fejérváry vizsgálatot (a lap szerint „inkvizíciót”) rendelt el, amelynek során főként azt firtatták, kik nem énekeltek, illetve ki juttatta el a levelet a *Magyarországnak*. Az érintettek „hősiesen” hallgattak, de aztán akadt egy „áruoló” – egy horvát nemzetiségű fiatalember személyében –, aki elmondta, hogy kik maradtak némák. A lap szigorú büntetésekről, 39 harmad- és negyedéves négy-hat napi elzárásáról, öt növendék kicsapásáról számolt be, és azt is tudni vélte, hogy a közölt levelet egy Nagy J. nevű helyi pék írta, aki barátságban állt az intézeti altisztekkel. A levél megjelenése után a tisztképző intézmény parancsnoka, Sorsich Béla őrnagy provokáltatta a *Magyarország szerkesztőjét*. A párbajra végül nem került sor, mert a parancsnok kijelentette, a történetekről nem tehet: van ugyanis egy „magasabb rendeletünk, hogy egyik vasárnap a *Gotterhaltét*, a másik vasárnap pedig egy magyar dalt kell énekelnünk. Én nem vagyok ennek a rendeletnek szerzője, hanem csak végrehajtója.”¹¹⁵ A *Magyarország* tudósítót is küldött Pécsre, aki számos újabb részletet gyűjtött össze az esettel kapcsolatban: visszahelyezték ezredéhez az intézet egyik leghazafiasabb érzelmű tanárát, Th(urzó) hadnagyot, mert megróttta azt az öt horvát fiatalembert, akik hajlandók voltak énekelni. Az újságíró azt is megtudta, hogy a katonai szolgálati szabályzat azon rendelkezését, amely szerint vasárnaponként felváltva kell a templomban a *Himnusz*t és a *Gotterhaltét* játszani, a legtöbb magyarországi katonai oktatási intézményben figyelmen kívül hagyták. Az előző évben Pécsen az volt a szokás, hogy az egyik héten a már említett Hoffer Károly pécsi zeneszerző királyhymnusát énekeltek, míg a másikon a *Gotterhaltét*. Az 1903-as tanévben mellőzték ezt a megoldást, március 15-e volt az első alkalom, amikor elővették a császárhymnuszt. A tudósító felkereste az általa többnyire csak bűnbakként vagy áldozatként emlegetett érintetteket is, és beszámolt szüleik szomorúságáról, valamint a helyiek őrjási felháborodásáról. A lap előszeretettel vett át részleteket más orgánumok közleményeiből, annak bizonyítékaként, hogy mennyire egyetemes a magyar közvélemény az eset megítélésében. A *Magyarország* kampányának konklúziója az volt, hogy „csak a parlament lesz képes elégtételt szerezni a nemzetnek”.

Ez az eset készítette arra Pap Zoltán függetlenségi képviselőt¹¹⁶ – még mielőtt a hírlapi kampány kibontakozott volna –, hogy három interpellációt intézzen a kormány tagjaihoz, kettőt a honvédelmi, egyet a kultuszminiszterhez. A Fejérváryhoz intézett kérdések lényege a következő volt: Tud-e arról a miniszter, hogy a pécsi hadapródiskolában egyik vasárnap „egy idegen állam királyhymnusát”, a másik vasárnap a Hoffer Károly által szerzett magyar királyhymnuszt (!) énekeltek a növendékekkel? Hajlandó-e a miniszter rendeletben intézkedni arról, hogy többé ne hangozhasson el ezen „idegen állam” királyhymnusza sem a pécsi, sem pedig a többi tisztképző intézetben? Igaz-e, hogy a budapesti helyőrség és a honvéd tisztikar tagjait eltiltották a Magyar Színház egyik előadásának látogatásától, amely a *Gotterhalte* címet viseli? A Wlassichhoz intézett kérdések lényege pedig a következőképpen összegezhető: Igaz-e, hogy ezen „velünk jogilag szerződéses viszonyban, de tényleg ellenséges lábon álló államcsoportozat” hymnusát énekeltek a nép- és felsőbb iskolákban, ennek szövege és kottája szerepel a tankönyvekben? Szándékában áll-e a miniszternek ezen, „a magyar nemzeti önérzetet sértő”, „gonosz szokásnak” véget vetni? Végezetül pedig a képviselő hosszas fejtegetésbe bocsátkozott arról, hogy miért nincs Magyarországnak királyhymnusza. Leszögezte, hogy „kell királyi hymnus, nincs királyi hymnus”. Majd így folytatta: „Énnekem

¹¹⁵ KN 1901–1906, XIV. 245. országos ülés, 1903. április 4. 222.

¹¹⁶ Pap Zoltán (1862–1919): jogász, költő, a Petőfi Társaság tagja. Már diákként részt vett az 1888–1889-es véderő-vita időszakában szerveződő ellenzéki ifjúsági mozgalomban. Első parlamenti mandátumát 1901-ben szerezte a tiszalöki kerületben függetlenségi programmal. *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1906–1911*. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Budapest, 1906. 191.

semmi kifogásom sincs az ellen, hogyha a királyi himnuszt éneklük, akár az iskolákban, akár a társadalomban, akár magános helyeken. Méltóztassék a királyi himnuszt megszerkeszteni. Hiszen a társadalomban már többször megindult a mozgalom eziránt. A Kossuth-nótát egy pillanat alatt megcsinálták. Nem a nemzet az oka, hogy királyi himnusz nincs.”¹¹⁷ Pap véleménye szerint semmiképpen sem szabad megelégedni azzal, hogy a *Gotterhalte*ra alkottak magyar szöveget, hiszen az egy „idegen állam zenéje”. Miért ne lehetne ezt fordítva megtenni, azaz az „Isten áldd meg a magyart” dallamára királyhimnuszt írni. Annak bizonyítására, hogy ez mennyire könnyen lehetséges, elmondott egy nyolcsoros: „Isten áldd meg a királyt / Míg népével érez, / Ne hagyj kételkedést, viszályt / Gondokat szívéhez, / Hozd közelebb egymáshoz / Királyt és nemzetet! / Szent kezedből áldást hoz majd / Ez a szeretet.”¹¹⁸ A szélsőbaloldalon nagy tetszést arató képviselő saját produkcióját így kommentálta: „Csinálja meg utánam más jobban.”

A képviselőház legközelebb 1903. április 16-án tért vissza a Pécsset történetekre napirend előtti felszólalások formájában. Az ülés elsődleges tárgya „Az 1903. év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1902. XXIV. tc. hatályának az 1903. évi augusztus hó végéig való meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása” volt. Az ülés megkezdése előtt a házelnök azt a kérdést intézte a megjelentekhez, hozzájárulnak-e ahhoz, hogy Fejérváry a napirend előtti felszólalásokra adott válaszában reflektáljon Pap Zoltán korábbi interpellációjára. A képviselőház beleegyezését adta. Ezután a házelnök megadta szót a napirend előtti felszólalóknak, először Gál Zoltán, majd Okolicsányi László, végül Rátkay László függetlenségi képviselőknak. Mindhárman a Pécsset történetekkel foglalkoztak. A képviselők részleteket kívántak megtudni a pécsi hadapródiskolában lezajlott „felháborító, botránys” eseményekről, illetve az ott lefolytatott vizsgálatról. Szembesíteni kívánták a honvédelmi minisztert az újságok hírével, és igazságot követeltek a véleményük szerint ártatlanul kicsapott növendékeknek. Ezután Pap Zoltán röviden elismételte leglényesebb kérdéseit, majd összütet zúdított a honvédelmi miniszterre. A függetlenségi törekvéseknek és frazeológiának megfelelően számon kérte a miniszteren a hadsereg és a tisztképző intézmények magyarságát. Folyamatosan idézett a *Pécsi Közlöny* egyik cikkéből, amely a hadapródiskolákban folyó nevelésről szólt. Kiemelte, hogy minden közös hadseregbeli hadapródiskolában ugyanazokat a tankönyveket használják, Magyarországon a német nyelvű eredetű rossz fordításait, amelyek hamis képet adnak a magyar történelemről és hazafiatlanságra nevelnek. Egyik példája szerint „a tankönyv magyar szabadságharcot nem ismer. Azt mondja a tankönyv: Az 1848-ki magyar események. Megbélyegezve a magyar nemzet ellenállását, expressis verbis azt mondja: Magyar lázadók. Tessék így honvédséget nevelni Magyarországon.”¹¹⁹ A képviselő megállapításai heves indulatokat váltottak ki az ellenzéki széksorokban. Többen bekiabáltak, bizonygatván, hogy 1848-ban forradalom és önvédelmi harc zajlott Magyarországon. Pap pedig felhasználta az alkalmat arra, hogy nyilvánosan megleckéztesse a honvédelmi minisztert, aki szerinte bár tizenhét-húsz esztendeje ül székében, de még mindig „nem tudta megtanulni a különbséget a lázadás és a forradalom között”. Pap visszatérve a tankönyvekre – és ismét csak a *Pécsi Közlönyre* hivatkozva – úgy vélte, a hadapródiskolai növendékek ezekből nem sajátíthatják el a magyar szellemet, sőt inkább kivetkőznek abból. Annál is inkább, mert tisztképző intézeteinkben nagyobb gondot fordítanak a német nyelvre, mint a magyarra. Végezetül elmondta, friss magánértesülései

¹¹⁷ KN 1901–1906, XIV. 245. országos ülés, 1903. április 4. 223.

¹¹⁸ KN 1901–1906, XIV. 245. országos ülés, 1903. április 4. 222.

¹¹⁹ KN 1901–1906, XIV. 246. országos ülés, 1903. április 16. 236.

vannak a botrányos pécsi esetről: egy Nagy Gyula nevű növendéket azért csaptak ki az iskolából, mert nem énekelte a *Gotterhaltét*.

Fejérváry nagy zaj, képviselői bekiabálások közepette válaszolt. Szerinte a lapok és ezek nyomán a képviselő állításai is nagyjából hamisak. Az, hogy március 15-én a császárhimnusz volt soron, pusztán véletlen. Néhány fiatalembert nem egyszerűen azért büntettek meg, mert nem énekeltek, hanem mivel egyéb fegyelmi vétséget is elkövettek. Egyikük a következőképpen nyilatkozott: „Urak! Írjunk Rakovszky képviselő úrnak, az jó véres szájú...¹²⁰ Ő majd interpellál a képviselőházban. A másik pedig azt mondta: Ez már mégis disznóság, hogy március 15-én a *Gotterhaltét* énekeltek és nem adnak kimenőt, mert attól félnek, hogy a szocialisták zászlaja alá gyülekezünk és tüntetünk! Ezt érdemes lenne az újságba kitenni.”¹²¹ Azokat a növendékeket, akik nem énekeltek vagy nem megfelelőképpen viselkedtek, kettő-négy napi elzárással büntették, ketten „politikai izgatást” követtek el: őket eltávolították, mert egyébként is sok volt a rovásukon. Egy növendék önként távozott. A döntéseket Fejérváry azzal indokolta, hogy „aki katonára akar lenni, az tanuljon meg engedelmessé válni...” A szocialista gyűlésektől pedig nyilvánvalóan meg kell óvni a leendő tisztet.¹²² Tagadta, hogy a katonai oktatásban a német nyelv dominálna: Magyarországon a magyar a tanítási nyelv. Ezután a miniszter azt bizonygatta, hogy mennyire nincs alapja annak az egész országban elterjedt tévhitnek, hogy az 1848–1849-es kivégzések alkalmával a *Gotterhaltét* játszották volna; Pécsen pedig azért hangzott el minden második vasárnap Hoffer himnusza, mert „egyházi kijelentések voltak, hogy a Kölcsey-himnusz éneklése nem a templomba való”.¹²³ Ez egyébként korántsem volt egyedülálló eset, egyházi körökben mások is osztották ezt a véleményt. 1903-ban egyházi lapokban, elsősorban a *Magyar Sionban* és a *Religióban* komoly vita bontakozott ki arról, hogy megengedhető-e a *Himnusz* előadása a templomokban. Az ellenzők szerint a mű nem szerepel az engedélyezett liturgikus énekek között, míg a támogatók úgy vélték, hogy a dalt nemzeti ima jellege kifejezetten erre predesztinálja.¹²⁴

Tovább fokozták az indulatokat Fejérváry sajtóellenes kirohanásai. A miniszter felhívta a képviselők figyelmét, hogy a lapok milyen sokszor közöltek az esettel kapcsolatban téves információkat. Így például nem őt, hanem két növendéket csaptak ki, egy további fiatalember a saját kérésére hagyta el az iskolát. A két eltávolított az újságok állításával ellentétben

¹²⁰ Rakovszky István (1858–1931): földbirtokos, jogász, politikus. A Néppárt egyik alapítója, 1896-tól országgyűlési képviselő. A Széll Kálmánnal kötött megállapodás néppárti aláírója, 1901-től 1918-ig a csornai kerület képviselője.

¹²¹ KN 1901–1906, XIV. 242.

¹²² KN 1901–1906, XIV. 242.

¹²³ Három nappal később a *Magyarország* azzal vádolta Fejérváryt, hogy azt terjeszti, a meg nem nevezett személy Hetyey Sámuel pécsi püspök. Az újság védelmébe vette a főpapot, aki „egyike a leglángolóbb hazafiaknak”. A cikk szerint egyszer fordult elő csupán, hogy egy katonai jellegű zászlószentelésen, ahol a közös hadsereg és a honvédség tisztjei is megjelentek, a püspök pusztán tapintatból azt tanácsolta, ne játsszák el a *Himnuszt*. A *pécsi püspök és a Himnusz*. Magyarország, 10. évf. 93. sz. 1903. április 19. 2. A lap állításaival ellentétben Hetyey 1903. április 20-án körlevélben fejezte ki tiltakozását, hogy a dogmatikai szempontokból kifogásolható *Himnuszt* a templomokban énekeljék. Véleménye országos felháborodást váltott ki. A püspöki kar konferenciája 1903. október 24-én (már Hetyey halála után) foglalt állást a kérdésben, amely szerint a *Himnusszal* szemben hitelvi kifogások nem merülhetnek fel. *Hetyey Sámuel, pécsi püspök. 1845–1903*. Vasárnapi Ujság, 50. évf. 36. sz. 1903. szept. 6. 593.; *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. Diós István. 4. köt. Budapest, 1998. 807.

¹²⁴ KN 1901–1906, XIV. 245.; Kölcsey: *Versek és versfordítások*, 761. Sinka Judit Erzsébet tanulmányában említi, hogy már 1888-ban is előfordult, hogy Szabadkán akadályozták a *Himnusz* templomban való éneklését. Sinka: *A Hymnustól a Himnuszig*, 114.

kifejezeten rossz előmenetelű tanuló volt, és gyakran kapott büntetést különböző fegyelmi vétségek miatt. Az sem felel meg a valóságnak, hogy „egy nemzetiségi növendék denunciálta” a magyarokat, a fiúk elég bátrak voltak ahhoz, hogy önként jelentkezzenek. A lapokat nem érdekli más, mint a szenzáció – állította a miniszter –, erre a legjobb példa Holló képviselő *Magyarország* című lapja.

A képviselőházi napló tanúsága szerint szünni nem akaró nagy zaj vette kezdetét a szélsőbaloldalon, amikor Fejérváry azt a megjegyzést tette: „És hogyha önök az ilyen felszólalásokkal, amilyeneket mostan hosszú idő óta hallottunk, megmételtyezik az ifjúságot...” Az óriási felzúdulás miatt a házelnök kénytelen volt tíz percre felfüggeszteni az ülést. A szünet után a miniszter megkövette a képviselőházat, majd ismét arról próbálta meggyőzni a jelenlévőket, hogy mennyire igaztalan a *Gotterhaltét* hóhérhimnuszként emlegetni. Megfogalmazása szerint „a mesék országába tartozik, hogy 1848-49-ben, vagy bármikor kivégzések alkalmával ez a melódia játszatott volna”. A miniszter szerint szavait minden bizonnyal megerősíti Beöthy Ákos is,¹²⁵ aki a forradalom és szabadságharc korszakának jó ismerője. Az ellenzéki képviselő azonban nem egészen úgy nyilatkozott, mint ahogy azt Fejérváry várta volna. Állítása szerint a kivégzésekkor valóban nem játszották a hóhérhimnuszot, de a „császári seregek a Gotterhalte hangjai mellett lőtték és kartácsolták össze azokat a magyar honvédeket, (*Zajos felkiáltások a szélsőbaloldalon: Igaz! Úgy van!*) kik a 48-iki törvények védelmére fogtak fegyvert... [...] Elismerem tehát, hogy ez a kifejezés: hóhérhimnusz nem szabatos, de azt is ki kell jelentenem, hogy a másik kifejezés: »királyhimnusz«, világosan törvénytelen. Éppen úgy nem lehet a Gotterhaltét királyhimnusznak nevezni, mint a kétfejű sast nem lehet nemzeti címernek nevezni. Királyhimnuszt csakis törvénnyel lehet deklarálni, ilyen törvényt a miniszter úr fel nem mutathat...”¹²⁶ Beöthy szavait lelkesen megtapsolták az ellenzéki padsorokban.

Fejérvárynak reagálnia kellett a Magyar Színház darabjával kapcsolatos kérdésre is. A színház – nyilván nem véletlenül – 1903. március 15. előestéjén, azaz március 14-én mutatta be Mérei Adolf verses színművét „Gotterhalte” címmel.¹²⁷ A cselekmény nem túl bonyolult: középpontjában egy egykori honvéd fiának, a monarchia honvédtisztjének és egy közös hadseregbeli tisztnek a konfliktusa áll – igazi, az évfordulóhoz illő tanmese. A két tiszt akkor kerül összeütközésbe, amikor a magyar mulatozás közben egy kávéházban a *Kossuth-nótát* húzatja (Mérei eredeti költeményében a *Himnusz*¹²⁸), míg a másik a *Gotterhaltét*. A két fiatalember konfliktusa párbajba torkollik, s az áldozat a magyar tiszt lesz, akit halála után katonai pompával temetnek el – és a *Gotterhaltéval*. A darab e drámai csúcspontján az ősz apa öszeroskad és meghal. A szentimentális cselekmény első hallásra teljesen életidegennek tűnhet – pedig egyáltalán nem volt az. A Szolgálati szabályzat ugyanis előírta a temetésrendet is. Akár tényleges tiszt vagy legénységi állományú katona, akár tartalékos vagy nyugállományú tiszt hunyt el, temetésén a díszlövészek után, ha a „gyászkíséret” parancsnoka tiszt

¹²⁵ Beöthy Ákos (1838–1904): jogász, politikus, publicista. 1872-ben Deák-párti programmal választották országgyűlési képviselővé, majd a Sennyey Pál által vezetett konzervatívokhoz csatlakozott, később a Mérsékelt Ellenzék, illetve a Nemzeti Párt tagja volt. 1901-ben pártonkívüli ellenzéki programmal Kassát képviselte a parlamentben. *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. (Politikai tanulmány)* című négy kötetes munkája 1900 és 1906 között jelent meg.

¹²⁶ KN 1901–1906, XIV. 248.

¹²⁷ Vasárnapi Ujság, 50. évf. 12. sz. 1903. március 22. 191–192. Mérei (korábban Merkl) Adolf (1877–1918): újságíró, termékeny színpadi szerző, később rendező és színházigazgató. Számos sikeres külföldi operett szövegkönyvének fordítója, magyar operett librettók írója. *Új magyar irodalmi lexikon*, 1469.

¹²⁸ Merkl Adolf: *Gotterhalte*. In: uő: *Históriák*. Budapest, 1898.

volt, el kellett hangoznia a *Gotterhalténak*. A sajtó tanúsága szerint nem voltak ritkák a néphimnusz miatti párbajok sem a közös, illetve honvéd, valamint a közös tiszti állományú és polgári személyek között. Nem sokkal Mérei darabjának bemutatója előtt, 1902 decemberében például arról számolt be a *Budapesti Hírlap*, hogy Sátoraljaújhelyen két helyi újságíró párbajozott egy tiszttel. A százados állítólag a *Gotterhaltét* húzatta az egyik vendéglőben, s az újságírók ezt szóvá tették a *Sátoraljaújhelyi Hírlapban*. A két zszurnaliszta könnyebben, míg a tiszttel súlyosan sérült meg. A történet „szépséghibája”, hogy a tiszttel, aki a *Gotterhaltéra* mulatott, egy honvédszázados volt.¹²⁹ Mérei színműve nem csupán bemutatójának időzítése, hazafias tartalma miatt keltett figyelmet, hanem a körülötte keletkezett botrányok miatt is. A rendőrség ugyanis lefoglalta a darabban használt egyenruhákat,¹³⁰ azzal a váddal, hogy azok eredeti, a közös hadseregtől, illetve a honvédségtől származó uniformisok, amelyek, mivel nem voltak ellátva a katonai szabályzatban előírt kiselejtezési jellel, bizonyára lopottak. A színház vezetése azt állította, hogy egy ismert ócskástól vették a ruhákat, a rendőrségi szakértő szerint pedig az uniformisok a Ludovika Akadémiáról származtak. Valószínűleg nem elsősorban a ruhák körüli botrány, hanem inkább a színmű alacsony színvonala volt az oka, hogy gyorsan levették a műsorról. Ezt támasztja alá a fiatal Lukács György véleménye is, aki ez idő tájt drámatörténettel és színházi kritikával foglalkozott. A későbbi neves filozófus a fővárosi színházak tavaszi bemutatóinak értékelésekor a darabnak csupán egy rövid, ironikus mondatot szentelt: „A *Gotterhaltéről* ugye nem kell írnom?”¹³¹ Ennek ellenére két parlamenti interpelláció is keletkezett a darabban kapcsolatban. Az egyik 1903. március 18-án, amikor Gál Sándor képviselő azt állította, hogy az egyenruhákat a miniszterelnök, Széll Kálmán tudtával kobozták el, hogy akadályozzák a darab előadását. A másik pedig Pap Zoltán korábbiakban ismertetett interpellációja. Fejérváry egyenes és egyértelmű választ adott Pap képviselő kérdésére: igaz-e, hogy megtiltotta a budapesti helyőrség és a honvéd tisztikar tagjainak, hogy megnézzék az előadásokat. Igaz. Indoklása szerint a darab politikai színezetű, a közönséget tüntetésekre, gyűlölködésre ösztönzi, ennek pedig nem akarja kitenni a tisztikart. Ekkorra ismét meglehetősen feszült hangulat alakult ki a képviselőházban. Az indulatokat tovább fokozta Fejérváry azon kijelentése, hogy semmi kivétlnivalót nem talál abban, hogy a *Gotterhaltét* játsszák Magyarországon, hiszen ez azon császár himnusza, aki ugyanakkor a magyar király is. Őt idézve: „Hát addig, míg én vagyok, ezt meg fogom tartatni és fogom énekeltetni.”¹³² Annak bizonyítására, hogy a *Gotterhalte* nem tartalmaz semmi megütközésre okot adót, Fejérváry letette szövegét a ház asztalára. A honvédelmi miniszter szavait a közbekiabáló ellenzékiek többsége ismét azzal kommentálta, hogy a császárhimnusz nem királyhimnusz.

¹²⁹ *Párbaj a Gotterhalte miatt*. Budapesti Hírlap, 22. évf. 339. sz. 1902. december 11. 7.

¹³⁰ Nem ez volt az első eset, amikor felmerült az egyenruha illetéktelen használatának vádja. Széll Kálmán miniszterelnök belügyminiszteri minőségében 1899. november 4-én levelet intézett gr. Keglevich Istvánhoz, az Operaház intendánsához, amelyben továbbította Fejérváry kifogásait az ellen, hogy a színészek a véderő tisztjei számára előírt szabályos öltözékben és kitüntetésekkel jelenjenek meg a színpadon. Keglevich válaszában azt írta, hogy ezt egyáltalán nem tartja dehonesztálónak. Nem ért egyet azzal a Bécsben uralkodó elvvel, hogy az uniformis csak valamilyen apróbb változtatással vihető színpadra. Sokkal fontosabb, hogy ne ábrázolják a katonákat ellenszenves, megvetést vagy gúnyt keltő szerepekben. *A százéves Operaház válogatott iratai*. Az iratanyagot felkutatta: Valkó Arisztid. Vál., bev. Staud Géza. Szerk. Dész Mihály. Budapest, 1984. 128–130.

¹³¹ Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk., jegyz. Tímár Árpád. Budapest, 1977. (Lukács György összes művei) 74.

¹³² KN 1901–1906, XIV. 247.

Amikor a napirend előtti felszólalások véget értek, a házelnök feltette a kérdést: elfogadják-e a képviselők a honvédelmi miniszter válaszát Pap Zoltán interpellációjára. Ekkor azonban Lengyel Zoltán és Pap Zoltán is tiltakozott, állításuk szerint a házszabályokba ütközne, ha a képviselők tudomásul vennék a feleletet. Az elnök kénytelen volt Fejérváryt arra kérni, hogy a másnapi ülésen ismételje meg válaszát. A napirend előtti felszólalások 13 óra 30 perckor értek véget, ekkor kezdhette meg Neményi Ambrus, a pénzügyi bizottság előadója az indemnitásról szóló törvényjavaslat ismertetését. Az ülést az elnök 14 órakor bezárta.

Az ellenzék tehát ezen a napon is sikeresen obstruált, megakadályozta, hogy a Széll-kormány további működése szempontjából égetően fontos költségvetési felhatalmazásról tárgyaljon a képviselőház. A pécsi eset kapcsán a függetlenségek felvonultatták „zoltánjaikat”, akik rendkívül hevesen és határozottan képviselték a párt közjogi elveit és bírálták a kormányt. A *Gotterhaltéról* valamennyien úgy beszéltek, mint – Pap Zoltán korábban már idézett szavaival élve – „velünk szerződéses viszonyban, de tényleg ellenséges lábbon álló államcsoportozat”, illetve annak császára szimbólumáról, és követelték, hogy Magyarországnak és a magyar királynak is legyen saját himnusza. Mintha tudomást sem vettek volna arról – pedig erre a tényre Fejérváry és a későbbiekben Széll Kálmán is többször emlékeztette őket –, hogy Ausztria császára és Magyarország királya egy és ugyanazon személy. Az ellenzéki felfogás szerint akár az is megtörténhetett volna, hogy a magyar királyt bepanaszolják az osztrák császárnál.¹³³ Bármilyen radikális frazeológiát használtak is az ellenzéki szónokok, a királyhymusz kérdésében végső soron nagy kompromisszumkészséget mutattak. Megelégedtek volna akár az Erkel, akár más zeneszerző zenéjére készült új szöveggel, csak az volt a lényeges számukra, hogy a mű ne az osztrák császárhoz, hanem a magyar királyhoz szóljon. Az ellenzék ezen törekvését talán érthetőbbé teszi, ha azt is tekintetbe vesszük – erről már korábban is szót ejtettünk –, hogy Ferenc József milyen érzéketlen, sokszor kifejezetten tapintatlan volt a magyar nemzeti érzelmekkel kapcsolatban. Gerő András a következőképpen fogalmazott: „A császári himnuszt éppúgy használta a magyar honfoglalás ezredik évfordulójának megünneplésekor, mint minden olyan alkalommal, amikor módja volt a birodalom egészére utalni. Az ő szempontjából mindez természetes volt, hiszen hiába viselt eltérő tartalmú közjogi funkciókat – császár és király –, személyén keresztül mégiscsak a birodalom egésze reprezentálódott.”¹³⁴ A magyar ellenzék és a közvélemény jelentős részének számára éppen az lett volna a legfontosabb, hogy az osztrák császár ne utasítsa folyton maga mögé a magyar királyt.

Másnap a fővárosi lapok nagy terjedelemben foglalkoztak a parlamenti üléssel. A *Magyarország* címlapján Bartha Miklós, a lap vezető publicistája vezércikkében harcias hangú, jellegzetes függetlenségi demagógiával az osztrák szellem vonaglásáról beszélt. Fejérváryban pedig, írta, nincs semmi „római vonás”. „Nem tud méltósággal bukni. Úgy esik el, mint egy cigány. Lármázva. Neki most Bécsben volna a helye. Különben is odavaló. Semmi sem kell, ami osztrák. Magyarország a magyar nemzeté.”¹³⁵ Bartha azzal a kijelentéssel zárta cikkét, hogy az osztrák hadsereg nem kap többé hazánkban újoncot. A lap *Viharos ülés* című írásában részletesen beszámolt a képviselőházi vitáról. Gál Sándor napirend előtti felszólalásából kiemelte, hogy a képviselő a pécsi esetben annak bizonyítékát látta, Magyarországon nincs alkotmányosság. A hadapródokat arra nevelik, hogy ők a király katonái, és a parancsot

¹³³ Itt Szász Zoltánnak a Memorandum-perről szóló ismeretterjesztő cikkének szellemes címére kívánunk utalni: *Amikor bepanaszolták a magyar királyt az osztrák császárnál*. *História*, 18. évf. 1998. 8. sz. 18–19.

¹³⁴ Gerő: *Képzelt történelem*, 101–102.

¹³⁵ Bartha Miklós: *Kilátásaink*. Magyarország, 10. évf. 91. sz. 1903. április 17. 1.

akkor is teljesíteni kell, ha a haza ellen küldik őket. A következő felszólaló, Okolicsányi László „higgadt” és „erőtéljes” beszédében szintén elítélte, hogy a magyar fiatalokat szerinte képmutatásra nevelik, amikor rájuk erőszakolják a *Gotterhaltét*, és arra kényszerítik őket, hogy eltitkolják hazafias érzelmeiket. A cikkíró szerint a honvédelmi miniszter éppen úgy viselkedett, ahogy azt várni lehetett tőle, azaz szokásos kihívó magatartásával olajat öntött a tűzre. Fejérváry többek között azzal provokált eszerint heves felzúdulást, hogy kiállt a *Gotterhalte* mellett, és magyar királyi himnuszként emlegette, megkérdőjelezte a sajtó szavahihetőségét, megbízhatatlannak, hazugnak nevezte a lapokat. Ráadásul azt a véleményt képviselte, hogy a hadapródokat nem érdemtelenül büntették meg, hiszen nem úgy viselkedtek, ahogy az egy leendő tisztől elvárható, az ellenzéki képviselőket pedig az ifjúság megméltelyezésével vádolta. A lap heves, sőt drámai jelenetekről, túlfűtött indulatokról, szenvedélyes szónoklatokról, az ellenzékiek megnyilatkozásait kísérő dübörgő tapsviharról számolt be.¹³⁶

A *Magyarország*éhoz hasonló hangnemben, bár lényegesen kisebb terjedelemben számolt be az eseményekről a másik fővárosi ellenzéki lap, a *Budapest*. A cikkíró szerint Fejérváry pökhendi, vakmerően cinikus modorban mondta el „fekete-sárga beszédét”, s csak a függetlenségi szónokok megnyilatkozásainak elhangzása után vált igazán világossá, „minő vérlázító és gyalázatos a pécsi botrány”. A lap ugyanakkor cikket közölt a húsvétkor Marosvásárhelyen lezajlott eseményekről *Elnémított Gotterhalte* címmel. A tudósítás szerint a feladományozás körmenet alkalmával a helybéli katonazenekar rázendített a *Gotterhaltéra*, mire a jelenlévők a *Himnusz*t kezdték énekelni, majd pedig abcúgoltak és füttyültek. Háromszor ismétlődött meg ugyanez, végül a katonaság futólépésben távozott a helyszínről, a körmenet résztvevői pedig a *Kossuth-nóta* hangjai mellett oszlottak szét. A rendőrség két embert letartóztatott, akiket később elengedtek.¹³⁷

A legrészletesebben a magát függetlennek valló, ténylegesen Apponyihoz és elvbarátaikhoz közel álló *Budapesti Hírlap* foglalkozott a parlamenti eseményekkel, több írást is szentelve a történeteknek. A *Gotterhalte* című vezércikk szerint is viharos jelenetekre került sor a T. Házban. Kirobbantójuk a „sajátságosan lobbanékony természetű” Fejérváry volt, aki az őt ért támadásokra adott válaszával, ahelyett, hogy csillapította volna, inkább tovább szította az indulatokat. „Nagy tévedése az öregedő honvédelmi miniszternek, hogy magát inkább szereti csakis katonának érezni, mint politikusnak. És ő, ki nem tud és talán nem is szeret a katona szemé helyett a politikuséval nézni, rendkívül rossz néven szokta venni, ha azok, kik politikusok és nem katonák, a hadsereg kérdését, mint politikumot szokták fölfogni”¹³⁸ – vélekedett. Tiszteletreméltó a meggyőződéséhez való ragaszkodása, de teljességgel érthetetlen, miért nevezi a *Gotterhaltét* magyar királyi néphimnusznak, amikor azt annak soha egyetlen magyar sem ismerte el. Bár Fejérváry jóhiszeműségét senki sem vonhatja kétségbe, nyilvánvaló, „hogy a mai irányban és tónusban a katonai javaslatok védelmét sikerrel nem folytathatja”.

A lap részletes parlamenti tudósításában utalva arra, hogy Fejérváry letette a ház asztalára a *Gotterhalté*nek a hadapródok által énekelt magyar szövegét, megfogalmazta, miért is irritálja annyira a magyarokat ez a dal. Megállapítása szerint a fordítás csupán abban tér el a némettől, hogy császár helyett királyt említ, és az összhaza helyett szent hazát. A szöveg átalakítója ugyanakkor gondosan kerülte a 'magyar' és az 'alkotmány' szavakat, a fordítás ráadásul „sületlen és nem magyar”. Példaképpen az első strófát idézte: „Tartsa Isten, óvja Isten királyunk' s a szent hazát. / Erőt lelve a szent hitben, ossza bölcs parancsszavát! / Hadd

¹³⁶ *Viharos ülés*. *Magyarország*, 10. évf. 91. sz. 1903. április 17. 1–3.

¹³⁷ *Elnémított Gotterhalte*. *Budapest*, 27. évf. 104. sz. 1903. április 16. 4.

¹³⁸ *Gotterhalte*. *Budapesti Hírlap*, 23. évf. 105. sz. 1903. április 17. 1.

védnünk ős koronáját, bárhonnan fenyítse vész. / Szent hazánkkal Habsburg trónját egye-
sítse égi kéz.” A szerencsétlen fordító, folytatta a szerző, azt akarta mondani, hogy bárhon-
nan fenyegetse vész a koronát, de nem tudván magyarul, azt hitte, hogy a fenyegetse és a
fenyítse ugyanazt jelenti.¹³⁹ Rímeiben pedig Hazafi Verai Jánosra¹⁴⁰ emlékeztető lelemé-
nyességet tanúsít: „Dicsőség áradjon s áldás egyaránt el a hazán. / Boldog béke napsugára
tündököljön a hazán.”¹⁴¹ Annak illusztrálására, hogy a Hoffer-féle pécsi királyhymnus sem
különb, a cikkíró két strófát idézett a kórusmű szövegéből. Az első versszakhoz azt a kom-
mentárt fűzte, ember legyen a talpán, aki megfejtí annak értelmét. A második strófával kap-
csolatban pedig megjegyezte, ebből láthatja a közvélemény „milyen hiperloyális galimatiászt
[zagyvaságot] énekeltek a katonanövendékekkel”. Végül azon reményét fejezte ki, hogy
„amit nem tudott elérni a nemzet haragja, eléri a közderültség és sutba kerül ez a két gyalá-
zatos vers”.

A lap A Gotterhalte *története* című cikke azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy indokolt-e
a *Gotterhaltét* hóhérhymnusnak nevezni. Van-e valóságalapja annak a közhiedelemnek,
hogy az 1849-ben zajló kivégzésekkor ezt a dalt játszották? A szerző szerint az 1840-es évek
katonai szolgálati szabályzatában még nyoma sincs a *Gotterhalténak*, a jelenlegi, többször
átdolgozott változatban azonban benne van. Eszerint ezredkivonuláskor, amikor az ezred
zászlaját a helyéről elviszik, vagy a helyére visszaviszik, az uralkodó személyes vagy az ural-
kodóház valamely tagjának megjelenésekor kell ezt a zeneszámot játszani. Még ha feltételez-
zük is, hogy ugyanezek a szabályok voltak érvényesek 1849-ben, az akkori kivégzésekhez –
még az aradiakhoz is – a szemtanúk szerint legfeljebb egy-két századot vezényeltek ki. Az
ezredzászlókat nem mozdították el, az uralkodóház tagjai egyetlen esetben sem voltak jelen,
tehát kizárt, hogy a szolgálati szabályzat értelmében a *Gotterhaltét* játszották volna. Thaly
Kálmán a képviselőházban a Nessi-ügy kapcsán elhangzó beszédében azt állította, hogy az
1849-es kivégzések után a kirendelt katonaság „a vérszomjas zsarnok győzelmi mámorában”
a *Gotterhalte* hangjai mellett vonult vissza. A cikkíró minősítése szerint ezen állítás „merő
kombináció, fölizgatott képzelődés, elkeseredett honfíerzés, méltó fölháborodás kínzó sugal-
lata”. A *Gotterhalte* valójában az önkényuralom korában vált a zsarnokság jelképévé, amikor
„a vérbe fojtott magyar érzés tárgyat keresett”, és az iskolákban, templomokban gyűlölt dal-
lamait volt kénytelen hallgatni. Az igazi probléma eszerint az, hogy a közös hadsereg, illetve
a magyar királyi honvédség létrejöttékor a szolgálati szabályzatot és a néphymnuszt csupán
szolgai módon fordították németről magyarra. Ez nem változtatott a lényegen, hogy a „Nép-
hymnus nem más, mint a Gotterhalte szőröstül-bőröstül, Kaiserostul, Landostul. Nem
csoda, ha a magyar ember megbokrosodik tőle, mint a paripa a fülébe dugott tüzes tapló-
tól.”¹⁴²

A hírlap másik, *Politikai helyzet, exlex, Gotterhalte* című írása a politikai helyzet várható
alakulásával és a Fejérváry egyik megjegyzése nyomán kirobbant sajtóetikai botrányral fog-
lalkozott. A szerző véleménye szerint a belpolitikai válság egyre súlyosabb, a kormány

¹³⁹ Thewrek Árpád nyelvész ezzel a megállapítással kapcsolatban a következőket írta: „Megtámadták a
»Gotterhalte« fordítóját, hogy itt a fenyeget igét a fenyít igével cseréli föl.” Pedig a fenyít ige még a
18. században is előfordul a fenyít ige értelmében. A tövük közös, csak a 19. században vált a két ige
teljesen külön. Thewrek Árpád: *A „Gotterhalte” ügyének rendezése meddig késik még?* Budapest,
1903. 1.

¹⁴⁰ Hazafi Verai (eredetileg Vevera) János (1846–1905): a korszak ismert „fűzfapoétája”, dilettáns köl-
tője.

¹⁴¹ *Országgyűlés*. Budapesti Hírlap, 23. évf. 105. sz. 1903. április 17. 3.

¹⁴² *A Gotterhalte története*. Budapesti Hírlap, 23. évf. 105. sz. 1903. április 17. 2–3.

helyzete tovább romlott, küszöbön áll az exlex. Fejérvary sajtót érintő megjegyzéseit is kommentálta. A honvédelmi miniszter többek között kijelentette, hogy a képviselők főként a lapokból szerzik értesüléseiket, a sajtó pedig megbízhatatlan, ő maga nem is reflektál minden újsághírré, mert külön cáfoló minisztériumot kellene fenntartania. Megkérdőjelezte a *Magyarország* hitelességét is. Állítása szerint a főszerkesztő „Holló képviselő úr¹⁴³ Pécsre küldött valakit, aki belépve egy szerkesztőségbe, azt mondta »Uraim, mi kérünk adatokat a pécsi hadapródiskolában történekről, akár igaz, akár nem igaz, nekünk szenzáció és botrány kell.« (*Hosszantartó nagy zaj a baloldalon. Derültség jobb felől.*)¹⁴⁴ A honvédelmi miniszter kijelentésének cáfolatául Lovászy Márton képviselő¹⁴⁵ felolvasta Hervay Frigyesnek,¹⁴⁶ a *Magyarország* Pécsre küldött tudósítójának nyilatkozatát, amelyben becsületszavára kijelentette, hogy ez az eset nem történt meg. Tudósításaiban csak olyan adatokat használt fel, amelyeknek hitelességében nem volt oka kételkedni.¹⁴⁷ A *Budapesti Hírlap* közlése szerint viszont a félhivatalos *Magyar Nemzetben* is megjelent Sárosy Várady Ferenc¹⁴⁸ nyilatkozata, aki a saját fülével hallotta, hogy Hervay a *Pécsi Napló* szerkesztőségében két másik újságíró jelenlétében kijelentette, „Holló Lajos úr azzal az utasítással küldötte Pécsre, hogy legyen botrány, ha van, ha nincs”. A *Magyar Nemzetben* Hervay közzétette a maga újabb nyilatkozatát, amely szerint Pécsen járván kollegiális kötelességből valóban felkereste a *Pécsi Napló* szerkesztőségét, ahol főszerkesztői megbízásból a hadapródok ügyének részleteiről is érdeklődött. A kedélyes beszélgetés során – célozva a lap pártállására – tréfásan azt mondta, hogy „aztán ne jelentsék ki »légből kapott koholmánynak« lapom közleményeit”. „Az urak nevetéséből láttam, hogy elértették a tréfát...” Várady viszont elferdítette, félremagyarázta szavait. A kibontakozó nyilatkozatháború rávilágít a *Magyarország* módszereire. A függetlenségek elsődleges orgánuma a 19. század végéig az *Egyetértés* (1874–1913) volt, a századfordulóra azonban egyértelműen az 1893-ban alapított *Magyarország* lett a nagyobb hatású ellenzéki újság. Ebben nyilvánvalóan az is szerepet játszott, hogy ez volt az első este megjelenő napilap,¹⁴⁹ népszerűségét tovább növelte, hogy nem idegenkedett a bulvárlapok módszereitől. A pécsi esetről szóló cikkek tanúsága szerint a helyszínrre küldött újságírók nem riadtak vissza az információszerzés sajtóetikát sértő módozataitól sem, és kontroll nélkül minden olyan hírt közzé tettek, ami érdekeikbe, céljaikba vágott, aztán pedig buzgón közölték – a célközönséget már kevésbé érdeklő – helyreigazításokat. A *Magyarország* (továbbá

¹⁴³ Holló Lajos (1859–1918): jogász, újságíró, politikus, országgyűlési képviselő, a függetlenségi párt színeiben. 1893-ban megalapította a *Magyarország* című politikai napilapot, amelynek tulajdonosa és 1914-ig főszerkesztője volt.

¹⁴⁴ KN 1901–1906, XIV. 246. országos ülés, 1903. április 16. 244.

¹⁴⁵ Lovászy Márton (1864–1927): jogász, politikus, újságíró, miniszter. 1896-tól a *Magyarország* felelős, majd főszerkesztője. 1901-től tizenhét éven át függetlenségi párti országgyűlési képviselő. 1918-ban a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, később rövid ideig a Friedrich-kormány külügyminisztere volt, majd az emigrációt választotta. Hazatérése esztendejében hunyt el.

¹⁴⁶ Hervay Frigyes (1874–1976): író, újságíró. Előbb a *Magyar Ujság*, a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Szó*, később a *Magyarország*, valamint a *Pesti Napló* munkatársa volt. Versek, novellákat, bohózatokat és operettlibrettókat írt. *Magyar Kabaret* címmel (Gyoma, 1911.) kétkötetes antológiát adott közre. *Új magyar irodalmi lexikon*, 873.

¹⁴⁷ KN 1901–1906, XIV. 246. országos ülés, 1903. április 16. 248.

¹⁴⁸ Sárosy Várady Ferenc (1860–1945): újságíró, költő, levéltáros. 1880-tól a *Pécsi Figyelő* munkatársa, 1892-ben megalapította a *Pécsi Napló* című napilapot. 1890-től Baranya vármegye főlevéltárosa. Több verses- és elbeszéléskötete jelent meg. *Pécs Lexikon*, II. 355.

¹⁴⁹ Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest, 2008. 120.

a *Budapest*) újságírói elsősorban a Függetlenségi Párt „zoltánjai” közül kerültek ki, és teljesen napi politikai céljaik szolgálatába állították a lapot.

A *Budapesti Hírlap* április 19-én közölte a bécsi *Zeit* című lapnak két nappal korábbi, a magyar parlamenti eseményeket kommentáló tárgyilagos, mértéktartó vezércikkét *Osztrák vélemény a Gotterhaltéről* címmel.¹⁵⁰ A bécsi újság szerint „az osztrák kabinetpolitikára való emlékezés az, ami Magyarországon eltörülhetetlenül fűződik e dalhoz és hozza forrásba minden magyar szívét, ha e politika tettei megelevenülnek emlékezetében. Csak a történelemből lehet megmagyarázni az olyan jeleneteket, aminők tegnap a magyar parlamentben lezajlottak.”¹⁵¹ A továbbiakban a szerző úgy vélekedett, hogy „Magyarországnak felejtene kellett volna, de hát nem felejtett. Az 1867-iki kiegyezésnek becsületesnek kellett volna lennie: a nemzetnek és az uralkodónak kölcsönösen megbocsátani mindazt, amit egymásnak szemre hányhatnak. De az emlékek mind a két részen szívósan be vannak gyökerezve: itt a hadseregben, amott pedig a függetlenségi pártban. A mai napon nyilvánvalóvá lett, hogy a magyar katonai intézetekben a magyar szabadságharcot, amely a királytól magától szentesített, de a kamarillától megszegett alkotmányért folyt, még csak nem is említik, és hogy maga a honvédelmi miniszter nevezte ezt a harcot lázadásnak. Nem is maradt ez felelet nélkül. Beöthy [Ákos] elbeszélte, hogy azokat a magyar katonákat, akik az 1848-iki törvények védelmére fogtak fegyvert, a *Gotterhalte* hangjai mellett kartácsolták össze. Gonosz előjátéka a most kezdődő végzetes ülésszaknak.”¹⁵² A cikkíró konklúzióját kiemelve (kurzíválva) tette közzé a *Budapesti Hírlap*: „...a kísérteteket nem lehet addig elűzni, míg az 1848-iki esküszegéseknek és erőszakoskodásoknak védelmezői lesznek.”

Az eddig említett lapoktól teljesen eltérő módon kommentálta a képviselőházi eseményeket a *Budapesti Napló* a *Viharos előjáték* című cikkben. Eszerint a szélsőbal ügyes taktikájának köszönhetően az országgyűlés húsvét utáni első ülésén elmaradt az „indemnity-vita”. Az ellenzék „ezt minden különösebb harag vagy indulat nélkül rendezte így”, a parlamenti folyosón semmi jele sem volt bármiféle felindulásnak. Az ellenzék barátságos hangnemben megbeszélte Fejérváry Gézával, milyen sorrendben fognak felszólalni. Tudomásul vették azt is, hogy a honvédelmi miniszter azonnal felelni kíván Pap képviselő interpellációjára. „És vidáman, indulatosság nélkül csevegett az egész folyosói tábor. S mégis viharos lett az előjáték...” Az ülés szinte unalmasan kezdődött, elhangzott három napirend előtti felszólalás. Közben Fejérváry „paprikás beszólásai” kezdték feltűzteni a szélsőbal ifjabb frakcióját. Ezután következett a miniszter beszéde, s azzal a kijelentésével, hogy a sajtóval szemben cáfoló minisztériumot kellene létesíteni, derültséget keltett a Házban. Ugyancsak harsogó nevetéssel jutalmazták a képviselők, amikor Fejérváry az egyik harsány bekiabálásra „tölcsért formált kezéből a füléhez s szelíden szólt: Igen kérem Kubik urat, kegyeskedjék valamivel hangosabban beszélni, mert nem hallom”. A miniszternek van humora, és azt időnként még az ellenzék is méltányolja: ez teljes újdonság a többi lap beszámolójához képest. Később, amikor a miniszter a *Gotterhaltét* az újságíró szerint „véletlenül” királyhimnusznak nevezte, heves tiltakozással reagált az ellenzék. Az indulatok akkor szabadultak el, amikor a pécsi vizsgálat eredményeiről beszámoló Fejérváry azt találta mondani, hogy az ellenzék a beszé-

¹⁵⁰ A cikk eredeti címe: *Gott erhalte*. Die Zeit, Bd. 2. Nr. 197. 1903. ápr. 17. 1. A lap következő napi számában *Eine Gott erhalte Affaire–Prag* címmel arról számolt be, hogy a prágai városi tanács ülésén az egyik radikális képviselő azt követelte, ünnepi alkalmakkor a császárhimnusz helyett a *Kde domov muj-t*, azaz a cseh nemzeti himnuszt (Hol a hazám) játsszák. Die Zeit, Bd. 2. Nr. 198. 1903. ápr. 18. 2.

¹⁵¹ Budapesti Hírlap, 23. évf. 107. sz. 1903. április 19. 4.

¹⁵² Budapesti Hírlap, 23. évf. 107. sz. 1903. április 19. 4.

deivel megmételje az ifjúságot. Ekkor kellett a házelnöknek szünetet elrendelnie. Mi sértő van Fejérváry kijelentésében? – kérdezi nem kis iróniával az újságíró. „A néppárt az egész modern művészetéről és irodalomról is akárhányszor mondja, hogy megmételje az ifjúságot. Csak az ellenzéki nevéntvirágokról nem szabad hasonló véleményt kockáztatni?” A cikkíró szerint a Néppárt, Rakovszkyval az élen, buzgón helyeselte a miniszter kijelentéseit. Amikor pedig Fejérváry a hóhérimnusz legendája ellen kelt ki, az újságíró szerint „...a miniszter a történeti igazságra hivatkozott, a néppárt egy része pedig tüntetve helyeselte szavait. Ugyanezen párt egy másik része ellenben állandóan a szélsőbal mellett demonstrált. Elvi meghasonlás-e ez, vagy – szereposztás?” A *Budapesti Napló* újságírójának megállapításai azt sugallják, hogy a képviselőházban jól begyakorolt színjáték zajlott, ahol mindenki pontosan tudta, mi a dolga, akárcsak a művészi összjátékáról híres Vígszínházban a színészek – egyedül Fejérváry Géza lógott ki a sorból. Amikor a házelnök el akarta fogadtatni Fejérváry Pap interpellációjára adott válaszát, Lengyel Zoltán függetlenségi képviselő ellenvéleményének adott hangot. Érvei szerint a miniszter válasza nem volt napirendre tűzve, ezért még a ház beleegyezésével sem tárgyalható, mert az nyilvánvalóan a házszabályokba ütközik. A 204. § ugyanis úgy rendelkezik, hogy a miniszter az előterjesztett interpellációkra azonnal is válaszolhat, ha ezt nem teszi meg, további harminc nap áll rendelkezésére, de mielőtt reflektálna, egy nappal korábban értesítenie kell az elnököt és képviselőtársait. Ezután Pap Zoltán kért szót, aki szintén leszögezte, hogy a házszabályok értelmében az interpellációra a következő ülésnapon kell a miniszternek felelnie. Az elnöklő Dániel Gábor kénytelen volt megállapítani, hogy bár Fejérváry megadta a választ, az a házszabályok értelmében nem tekinthető feleletnek, a másnapi ülésen ismételve meg mondandóját. Ekkor a cikkíró kommentárja szerint „Fejérváry csak rázta a fejét. S ezt a kis esetet egyszerű katona-ésszel csak ugyan nehéz megérteni. Az ilyesmihez prókatori érzék kell...”

Érdeemes röviden kitérni a pécsi sajtóra is. A 20. század elején a városnak két jelentős lapja volt, a magát pártonkívüli politikai napilapnak nevező, valójában ellenzéki *Pécsi Közlöny* és a kormányközeli *Pécsi Napló*. A *Magyarország* híradásait olvasva azt várnánk, hogy 1903 tavaszán másról sem írtak a helyi lapok, mint a hadapródiskolában történekről. Ez azonban korántsem így volt. A *Pécsi Közlöny* 1903. március 27-én említette először az esetet, amikor beszámolt az iskolaparancsnok lovagias ügyéről. A következő, a botránnyal már részletesen foglalkozó cikk április 7-én jelent meg. A lap ekkor közölte a *Budapesti Hírlap* előző vasárnapi összefoglalóját az eseményekről, és kiegészítette, pontosította az abban olvasható információkat. Ezután naponta foglalkozott az ügyvel, és a *Magyarországhoz* hasonlóan minden kapcsolódó információt közölt. Április 9-én arról adtak hírt, hogy a *Magyarország*-ban közölt levél írója egy Nagy nevű pék volt, aki az iskola egyik tanárának legényétől hallott az eseményekről. Egy nappal később hírül adták, hogy Nagy József helyi sütőmester felkereste a szerkesztőséget. A pék valótlannak minősítette a hírt. Ugyanebben a számban közölték azt az információt is, hogy egy siklósi olvasói levél szerint Nagy Gyula lelki egyensúlyát annyira megzavarta az iskolából való kicsapás, hogy öngyilkos lett. Másnap Poppel Kálmán levelét olvashatták a helyiek, aki bizonygatta, nem igaz, hogy rossz volt a tanulmányi előmenetele, a magatartásjegyét pedig utólag rontották le tanárai. A lap kommentárja szerint egyetlen dolog róható fel Poppelnek: rosszul felelt a vizsgálatot vezető százados azon kérdésére, tudja-e, mi az, amit énekelniük kellett volna. Poppel ugyanis azt válaszolta: a királyhimnusz, az általa várt néphimnusz helyett. „Dehogy néphimnusz! Egy néphimnusz van a magyarnak, de az nem Haydn szerzeménye, hanem Erkelé, annak a szövegét Kölcsey írta, abban azt kérjük az Istentől, hogy hozzon reánk jobb jövőt, mert megbűnhődöttük már a múltat is a jövőt is! – A *Gotterhalte* lehet minden más népek a himnusza, de miénk soha nem lehet. De az a kadét is tévedett, ez nem királyhimnusz, azért nem, mert a magyarnak

elfogadott királyhimnusza – legalább egyelőre nincs!” – kommentálta az újságíró.¹⁵³ Április 12-én *Osztrák szellem a magyar katonai intézetekben* címmel tett közzé cikket a lap, amelyet aztán Papp Zoltán is felhasznált az interpellációjához. Április 18-án *A honvédelmi miniszter tévedései* című cikk reagált az április 16-ai parlamenti eseményekre.

A kormánypárti *Pécsi Naplóban* is Sorsich őrnagy becsületbeli ügyével kapcsolatban jelent meg az első híradás a hadapródiskolában történetekről. Legközelebb április 12-én foglalkozott a témával a lap, nem is annyira magával az esettel, hanem inkább a *Magyarország* kampányával és módszereivel. Már a cikk címe is árulkodó: *A muszáj szenzáció. A pécsi hadapródiskola botránya. Az írás elején leszögezte a szerző, hogy senki nem vitatja a Gotterhaltéval kapcsolatos ellenérzések jogosságát, és a két növendék eltávolításának sem örültek a pécsiek. Azonban „...a szenvedélyek, a felháborodás szünni nem akaró vad hullámszázából eddig mi semmit sem láttunk. Hol, merre tombol? Melyik utcában, melyik városrészben? Erre a Magyarország kiküldött tudósítója aligha merne felelni. [...] Miért hullámszik akkor a Magyarország hasábjain nap-nap után a pécsiek dühe, heve, szenvedélye? Miért nem akar a forrongó láz, a gyűlölet felháborodása lecsillapodni?” A szerző szerint a parlamenti uborkaszegzonban nagy szüksége volt a Magyarországnak egy kis „muszáj szenzációra”. A húsvéti szünetet arra akarták felhasználni, hogy a csendes parlament helyett a lapra figyeljen az ország. Bár az első közleményük óta semmi újat nem tudtak közölni az esettel kapcsolatban, „de azért a hasábos szenzáció ott kiabál lapjában minden nap. Mi pécsiek szinte mosolyogva olvassuk és szinte irigyeljük a kiküldött tudósító élénk fantáziáját.” Ezek után a lap beszámolt arról, hogy mi is történt az iskolában. Információik szerint egy iskolai altiszt, Reisz Sándor szakaszvezető mesélt a botrányról egy helyi szatócs boltjában, az ott tartózkodók közül küldte valaki a levelet a Magyarország szerkesztőségébe. Sorsich őrnagy csak parancsot teljesített, a nagyváradi honvéd hadapródiskolában, a soproni főreáliskolában és a Ludovika Akadémián ugyanúgy énekeltek a *Gotterhaltét*, mint Pécsen. „A Magyarország nem a Gotterhalte ellen küzd »muszáj szenzációjával«, hanem a botránnyt, a feltűnést keresi.” Még a kifacsart citromban is „a szenzáció idegizgató levét” keresi.¹⁵⁴*

A sajtó kommentárjai mellett érdemes megemlíteni Thewrewk Árpád nyelvész röpiratát is.¹⁵⁵ A munka lényegében magában foglalta az összes olyan jelentősebb érvet, amely a parlamentben a függetlenségi szónokok szájából a császárhimnusszal szemben és a királyhimnusz szükségessége mellett elhangzott. Mindemellett Thewrewk kiemelte, nem csupán az osztrák *alldeutschok* rajonganak Haydn himnuszáért, hanem a németek is. Amióta Ausztria 1866-ban kiszorult Németországból, a *Gotterhaltét* „mint saját himnuszát éneklő német nép, mégpedig a következő szöveggel: Deutschland, Deutschland über alles...” Azok, akik a magyar nemzetre erőltetik a *Gotterhaltét*, nem annyira az osztrákok, mint inkább az *alldeutschok* szekerét tolják, s az ő malmukra hajtják a vizet” – vélte a szerző. Nem ez volt a röpirat egyetlen aktuálpolitikai eszmefuttatása.

A parázs vita hatására nyújtotta be 1903. április 23-án a korábban már említett Rátkay László képviselő törvényjavaslatát, amely 1903. augusztus 20-tól Kölcsey és Erkel művét nyilvánította volna „az egységes magyar nemzet” himnuszává. A rövid indoklás így hangzott: „Minden művelt nemzetnek megvan az ő dalba foglalt nemzeti fohásza, melyet himnuszunk nevezünk. A magyar néplélek Kölcsey Ferenc költőnknek Erkel Ferenc dalköltőnk által megzenésített himnusz című költeményét avatta fel a magyar nemzet fohászává. Mi sem

¹⁵³ *Újabb fordulat a kadétok ügyében.* Pécsi Közlöny, 11. évf. 81. sz. 1903. április 9. 5.

¹⁵⁴ *A muszáj szenzáció. A pécsi hadapródiskola botránya.* Pécsi Napló, 12. évf. 84. (3424.) sz. 1903. április 12. 4–5.

¹⁵⁵ Lásd a 139. jegyzetet.

akadályozza tehát, hogy a magyar népléleknek ezen választása törvényhozás útján is szentesítve legyen.”¹⁵⁶ A képviselő törvényjavaslatához a zenemű kottáját is mellékelte.

A képviselőházi vita április 17-én folytatódott, először Holló Lajos kért személyes ügyben napirend előtti felszólalási lehetőséget. Mint a *Magyarország* főszerkesztője válaszolni kívánt azokra a vádakra, amelyeket a honvédelmi miniszter az előző ülésnapon megfogalmazott. Tagadta, hogy a szenzációhajhászás szándékával küldte volna újságíróját Pécsre. Az újság csupán egy panaszos levelet közölt, még kommentárt is alig fűzött ahhoz: „Egy magyar ifjúnak panaszos sorait közlik velünk, amelyek bizonyára fájdalmas érzelmeket keltenek magyar körökben. Fiainknak még a honvédiskolákban sem hagynak békét. Utálatos módon forszírozzák náluk is a Gotterhalte féle érzelmeket.” Holló úgy vélte, túlságosan szerény és színtelen volt ez a kommentár, „melyet sokkal erősebb mértékben méltó lett volna kiszínezni”. Szerinte a lap mindvégig roppant mértéktartóan kezelte az ügyet. A levél közlése után csak akkor kezdett el ismét foglalkozni a esettel, amikor egy „kormánypárti lapban”, a *Budapesti Hírlapban* részletes tudósítás jelent meg a Pécsről. A *Magyarország* csak három nappal később vette át e lap cikkét, vetette össze saját értesüléseivel, ezután folyamatosan hozta helyreigazító közleményeit. Nem igaz, hogy a szenzációt előnyben részesítették volna a tényekkel szemben, csak valós híreket közöltek. Holló véleménye szerint Pécsről csak azt érezték a növendékek, amit a helyükben minden magyar ember érzett volna. „Ők nem kötelesek még tudni, hogy a magyar állam kétlaki lény: befelé szuverén, kifelé provincia, lenn királyi, fenn császári. Ők komolyan veszik az állam magyar voltát.” Holló álszent és patetikus felszólalása természetesen nagy sikert aratott a függetlenségi padosorokban.

Az ellenzéki képviselők Fejérváry ellen irányuló heves támadásai nyomán megszólalt Széll Kálmán miniszterelnök. Teljes mértékben kiállt a honvédelmi miniszter mellett, és kijelentette, semmiféle sértést nem lát a magyar nemzetre nézve a *Gotterhaltéban*. Hiszen az csak egy fohász, amelyet ünnepélyes alkalmakkor szoktak énekelni az uralkodóért, „igaz nem magyar dal”. „T. képviselőház! A királyhűség és a hazaszeretet előttem és bennem szétválaszthatatlan, identikus fogalmak, érzések, amik egymással nemcsak megférnek, de kiegészítik egymást, és akkor, amikor én ennek a fohásznak célját, a tartalmát tekintem, ha királyért való imaszerű fohászból van szó, akármilyen nótára játsszák is zenéjét, én csak azt tekintem, hogy akkor az én királyomért emelkedik ez a fohász imaszerűleg. Hazámért és nemzetemért imádkozom, midőn a Szózatot éneklek [...] és akkor, amidőn Vörösmarty dalát hallok vagy dalolom, vagy szívemben átérzem, akkor én nemcsak a hazát szeretem, hanem egyúttal a király iránti hűségemnek és ragaszkodásomnak is kifejezést adok” – jelentette ki.¹⁵⁷ A miniszterelnök megnyugtatónak szánt, konszenzust kereső szavai ellenére is feszült maradt a hangulat a képviselőházban. Az ellenzék ragaszkodott a név szerinti szavazáshoz, amire április 18-án került sor. Végül a képviselőház jelentős szótöbbséggel, de sok távolmaradóval elfogadta Fejérváry mindkét válaszát. Összességében a függetlenségi elv elérése céljukat, azaz sikeresen hátráltatták s végül meg is akadályozták az indenmitás meghosszabbításának megszavazását, azt azonban nem érték el, hogy Kölcsey Ferenc költeménye, Erkel Ferenc zenéjével jogilag is nemzeti himnusszá avanszálljon. Rátkay törvényjavaslatáról újabb parlamenti botrányok terelték el a figyelmet. Az ország májusban exlex állapotba került, és az uralkodó megvonta bizalmát a Széll-kabinetől. A Széll-kormány bukása után, az új kabinet megalakulásakor a függetlenségi elv még megkísérelték szóba hozni a *Himnusz* ügyét, de nem értek el sikert.

¹⁵⁶ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXXVI. Budapest, 1903. 333. (384. sz.)

¹⁵⁷ KN 1901–1906, XIV. 247. országos ülés, 1903. április 17. 276.

A pécsi „botrány” is gyorsan lecsengett. Az már nem különösebben érdekelte a közvéleményt, hogy a két kicsapott növendékből még 1903 folyamán tiszthelyettes lett. Fejérváry ugyanis mindkét fiatalembert felvetette a nagyváradi hadapródiskolába, itt avatták fel őket.¹⁵⁸ A történethez tartozik, hogy 1904-ben újabb botrány zajlott le a pécsi intézményben. Ettől az esztendőől vezették be ugyanis azt a szokást, hogy a Hoffer-féle királyhimnusz helyett a *Himnuszt* és a *Szózatot* kellett énekelniük a növendékeknek. Ezt azonban a horvát hadapródok sérelmezték, közülük többen nem énekeltek a két dalt a tanévzáró tornaünnepély főpróbáján. Az események a korábbiakhoz hasonlóan zajlottak, vizsgálatot indítottak, majd hat horvát fiatalembert kicsaptak és hazaküldtek. Ez az eset azonban nemcsak a sajtó, hanem az uralkodó és Ferenc Ferdinánd főherceg katonai irodájának érdeklődését is felkeltette. A honvédelmi miniszter kénytelen volt részletes jelentést írni az ügyről. Garay Lajos tudomása szerint két horvát hallgató a nagyváradi, négy pedig „állítólag” a károlyvárosi hadapródiskolába került.¹⁵⁹

*

Ady Endre már évekkel korábban érzekelte az Osztrák–Magyar Monarchia válságát. „Itt mellettünk bomlodoz Ausztria. Egyedüli összetartó ereje az a parazita vágy, hogy bennünket kizsákmányolhasson. Nemzetiségi és felekezeti harcok darabolják százfelé, a szláv himnusz és a *Wacht am Rhein*-től alig-alig hallik már a Gott erhalte...” – írta *Ellentétek* című cikkében 1899-ben.¹⁶⁰ Ady diagnózisa a nacionalista retorika mellett lényeges mozzanatokat tartalmaz. A Lajtán túl egymást érték a kormányválságok, a 20. század elején a magyar szabadelvűek alatt is egyre ingoványosabbá vált a talaj. Németország előretörése, nagyhatalmi ambíciói egész Európát nyomasztották – Ady erre utalt a „*Wacht am Rhein*” említésével: Max Schneckenburger szövege Carl Wilhelm zenéjével 1871 után a németek nem hivatalos nemzeti himnusza lett. Egyre több aggodalomra adott okot a Monarchia szláv népeinek aktivitása is. A Magyar Királyság szláv lakosai nyilvánvalóan ugyanolyan ellenérzésekkel viseltettek az ekkor már a magyar identitás szimbólumainak számító *Himnusz* és *Szózat*, mint a magyarok a kényszerűen hallgatott *Gotterhalte* iránt. A 19. század közepére a Monarchia, illetve a Kárpát-medence legtöbb nemzetiségi csoportjának megvolt már a maga nemzeti hitvallását megfogalmazó verse, dala. A csehek számára ez a „Hol van hazám?” kezdetű, eredetileg egy népszínműben elhangzó dalbetét volt, amely a szépséges szülőföldről szóló vallomás. Több szláv nemzetiség körében rendkívül népszerű volt Samo Tomášik evangélikus lelkész 1834-ben íródott „Hej, szlávok” című verse, amelyet a kortársak a lengyel Dąbrowski-induló dalmára énekeltek. (A vers első változata így kezdődött: „Hej, szlovákok”.) Tomášik verse elsősorban az anyanyelv szépségéről, a haza és a nyelv elválaszthatatlanságáról szól, ezért válhatott a korszakban a szláv népek közös himnuszává. A szlovákok legkedveltebb dalát a L’udovít Štúr köréhez tartozó Janko Matúška írta 1844-ben „Villámlik a Tátra fölött” címmel. A szövegnek magyarelles éle volt, és a nemzeti önállóság vágyát fejezte ki. De a többi nemzetiségnek is készen állott már a maga, a nemzeti himnusz funkcióját betöltő dala vagy verse. Így például Šimon Jenko szlovén Marseillaise-ként emlegetett „Előre, Szláva zász-

¹⁵⁸ Garay: *A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története*, 89.

¹⁵⁹ Garay: *A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története*, 98–108.

¹⁶⁰ Ady Endre: *Ellentétek*. Debreczen, 1899. június 10. In: Ady Endre össze prózai művei. 1. köt. Összeáll. Földessy Gyula. Budapest, 1955. 151.

laja!” című verse, Antun Mihanović költeménye, a „Horvát haza”, a szerb Branko Radičević „Diákbúcsúja” és a Vasile Alecsandri által írott „Románia ébresztése”.¹⁶¹

Az I. világháború kitörése, az ekkor Európa-szerte tapasztalható háborús lelkesedés átmenetileg felülírta a monarchia népeinek egymással szembeni nemzeti érzékenységét. A korabeli lapok tudósításai számos bizonyítékkal szolgálnak ezzel kapcsolatban. „Félkilenkor az Erzsébet-körút felől nagy csapat tüntető vonult fel. Mintegy ezer-ezerötszázan lehettek. Csupa fiatal diák. Lázás, kipirult arccal énekelt valamennyi. A menet élén nemzetiszínű lobogót vittek, s úgy vonultak végig a körúton, folyton énekelve a legarciasabb indulókat. Ebben a szinte érthetetlenül lázas mámorban, amely hatalmába ejtette ma estére a lelkeket, összekeveredett minden. A menet élén a »Prinz Eugen« indulót fújták, a végén a Kossuth-nóta járta, s ebben az örült káoszban és tomboló forgalomban mind a kettő megfért egymás mellett” – tudósított a pesti utcaról a *Magyarország*.¹⁶² Hasonló hangulatról számolt be az *Est* bécsi tudósítója: „A Hofburg mellett egy előkelő kerti étterem van, a Volksgarten étterem, ahol katonazene játszik. Óriási tömeg özönlötte el a Volksgartent és a katonazenekar egész este csak harci dalokat játszott. Így volt ez mindenütt, ahol katonazenekar volt. Felváltva játszották a Volkshymne-t és a Rákóczi-indulót, és a tömeg egyforma kitörő örömmel fogadta mind a kettőt.”¹⁶³ Sőt még az is megtörténhetett, hogy a háború mellett tüntető tömeg egy munkapárti képviselő felszólítására a Kossuth-nótából Ferenc József-nótát kreált. „Eddig úgy énekeltük: Kossuth Lajos azt izente... Most más idők jöttek, a nótának így kell hangzani: Ferenc József azt izente... ez legyen a mi harci dalunk. Énekeljük: Az egész nagy tömeg rázendített: Ferenc József azt izente...”¹⁶⁴

1916. november 21-én, hatvannyolc évi uralkodás után elhunyt Ferenc József, császári és királyi trónja unokaöccsére, IV. Károlyra szállt. A magyar királyi koronázást 1916. december 30-ára tűzték ki. Ezt az alkalmat használta ki Barabás Béla függetlenségi párti képviselő, hogy a parlamentben ismét szóljon a *Gotterhaltéról*. Az interpelláció először annak szabályozását sürgette, hogy milyen ábrázolások jelenjenek meg a közintézményekben az új uralkodóról. A „gyászos körülmények között” trónra lépett Ferenc József ugyanis „mindenütt az ő abszolút császári formájában jelent meg”, s az uralkodót az „alkotmányos érában” is többnyire mint legfőbb hadúr, mint katonát ábrázolták. Barabás úgy vélte, az lenne a kívánatos, ha IV. Károlyról elsősorban olyan rajzok, festmények, szobrok, plakettek készülneek, amelyek „Őfelségét a magyar szent koronával, a királyi palásttal vagy a koronázási jelvények egyikeivel vagy másikával ábrázolják”. Indoklása szerint ez egyrészt az ifjúság nevelése szempontjából kulcskérdés, az új nemzedékbe bele kell nevelni azt a tudatot, „hogy az osztrák császár különbözik a magyar királytól”, másrészt rendkívül lényeges, „hogy az a német, szász, szerb, tót, és román nyelven beszélő magyar állampolgár is, ha ránéz a magyar királyt feltüntető

¹⁶¹ Minderre: Kiss Gy. Csaba: *Nemzet és haza dilemmája a himnuszok tükrében*. In: uő: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek. Budapest, 1993. 93–108.; *Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 2005.; Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnusai. Egy nemzeti jelkép történetéhez*. Budapest, 2011. (Magyar esszék)

¹⁶² *Tüntetések Budapesten*. Magyarország, 21. évf. 179. sz. 1914. július 26. 4.

¹⁶³ *Tüntetés a háború mellett*. Az Est, 5. évf. 180. sz. 1914. július 27. 4.

¹⁶⁴ „A Monarchia s Németország nemzeti és csatadalai” című kiadvány a következő műveket tartalmazta: 1. Szózat. 2. Rákóczi-induló. 3. Csatadal. 4. Fel, fel vitézek. 5. Ferenc József azt üzente. 6. Ferenc József nem mehetett el a bálba. 7. Gotterhalte. 8. Die Wacht am Rhein. 9. Heil dir im Siegerkranz. 10. Lengyel Himnusz. 11. Prinz Eugen-marsch. 12. Radetzky-marsch. Tolnai Világlapja, 14. évf. 51. sz. 1914. december 17. 30.

képre, akkor egyúttal lássa a magyar állameszme megtestesülését”.¹⁶⁵ Ezután tért rá a *Gotterhalte* kérdésére. Leszögezte, hogy ennek a zenének, amely véleménye szerint „nem a császári ház, hanem az osztrák nép himnusza, azé a népé, mellyel még a legkedvezőbb körülmények között is érdekellentétben állunk és élünk”, nem szabad elhangoznia, mivel mélyen sérti a magyar érzékenységet. Barabás is felvetette, hogy szükség lenne királyhimnuszra.¹⁶⁶ Ha nincs, „tessék csináltatni”. Rendelkezésre áll Kölcsey himnusza és „Erkel gyönyörű, fenséges dallama”. Nincs egyéb teendő, mint „a himnusz első két versszakának helyes és alkalmas szöveget kell írni.” „Kezembe került egy hevenyészett szövegezés. (*Halljuk! a szélsőbaloldalon.*) Aki ennél jobbat, szebbet, alkalmasabbat készít, ám álljon elő!” [...]: „Isten áldd meg a királyt / Jó szívvel, bölcs ésszel, / Vészben ha Hozzád kiált, / Lásd el segítséggel! / Balsors kerülje el őt, / Védje meg hűségünk, / Alkosson szépet és dicsőt, / Atyánk legyen nekünk!”¹⁶⁷

Barabás érvelése lényegében nem változott Pap Zoltánéhoz képest: a magyaroknak nem császára, hanem királya van, ennek a különbségnek minden külsőségben meg kell nyilvánulnia, ezért fontos, hogy a magyar uralkodónak saját himnusza legyen. Paphoz hasonlóan Barabás is megelégedett volna Erkel zenéjére írt új szöveggel.

Tisza István miniszterelnök az interpellációra adott válaszában úgy vélte, nagyon is helyénvaló, ha az uralkodó tábornoki egyenruhában jelenik meg, hiszen a királyi és a legfelsőbb hadúri méltóság „elválaszthatatlanul össze van forrva”. A *Gotterhaltéről* szólva kijelentette, nem érdemes feleleveníteni a császárhimmusszal kapcsolatos „mesebeszédet”, a háború alatt számtalanszor hangzott el az osztrák és a magyar himnusz egymás után, katonai tisztelgés mellett is. Barabás Béla nem fogadta el a miniszterelnök válaszát. 1929-ben kiadott emlékirataiban elégtétellel állapíthatta meg, hogy a koronázáson nem hangzott el a *Gotterhalte*: IV. Károly esküje után a katonazenekar a *Himnuszt* játszotta el: „Meglepő, felemelő, lelkesítő hatást váltott ki az imádságos zene s ezzel együtt az ünneplők együtt éneklése. Így szállt fel az Egek Urához a nemzet fő fohásza, Gotterhalte nélkül. A körülöttem lévő képviselők, mágnások, melegen szorították meg kezemet s minden száj hangoztatta felém: Ezt neked köszönhetjük! Büszke is voltam reá.”¹⁶⁸ Barabás emlékiratainak pátosza azt sugallja, az ünneplők számára úgy tűnt, a dolgok rendeződtek, Magyarországnak végre van királya.

Az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjaiban robbant ki az utolsó olyan *Gotterhalte*-botrány, amely az egész korabeli sajtót bejárta, és parlamenti szintre került. Egy héttel azután, hogy Tisza István a képviselőházban nyilvánosan elismerte, hogy a Monarchia elveszítette a világháborút, október 23-án IV. Károly király és felesége Magyarországra látogatott. Az uralkodói pár részt kívánt venni Debrecenben az új egyetem avatóünnepségén. Bár a városban a cseh legénységű 75. gyalogezred látott el helyőrségi szolgálatot, a főispán azt kérte a te-

¹⁶⁵ KN 1910–1918, XXXIII. 678. országos ülés, 1916. december 15. 114.

¹⁶⁶ IV. Károly személye számos zeneszerzőt meghíletett, többek között a tanulmányunkban többször említett Pap Zoltánt is, aki „Áldassék a király” címmel komponált „néphymnuszt” (a szöveget és a zenét egyaránt ő írta). 1916-ban jelent meg gyulai Repold Károly két szerzeményének kottája: 1. Károly király a magyarok királya..., 2. Károly király-induló. Nándor Kálmán (Táborszky Nándor) Nemzeti Zeneműkereskedése. Budapest, 1916., és adták ki Felber Pál 44-es szakaszvezető dalait: Károly király sok ágyúja dörög. Három somogyi bakanóta. Bárd Ferenc és Testvére, Budapest, 1916. Kevéssé ismert, hogy Juhász Gyula számos énekkari darabhoz írt szöveget sógora, König (később Király) Péter szegedi zeneiskolai igazgató kérésére. 1918-ban IV. Károly szegedi látogatását várva Királyhymnuszt, az őszirózsás forradalom alatt pedig köztársasági himnuszt írt. *Juhász Gyula összes költeményei*, 1043.

¹⁶⁷ KN 1910–1918, XXXIII. 115–116.

¹⁶⁸ Barabás Béla, albisi dr.: *Emlékirataim 1855–1929*. Arad, 1929. 148.

mesvári katonai parancsnokságtól, hogy a király és kísérete üdvözlésére a debreceni 3-as honvédek díszszázada vonuljon fel. Végül a királyt mégis a cseh gyalogezred fogadta – és a *Gotterhalte*. A hírlaptudósítások nyomán még egyszer hatalmas felháborodás söpört végig az országon, amit Romsics Gergely a Monarchia utolsó jelképbotrányának nevezett.¹⁶⁹ Október 24-én még kevesen sejtették, hogy másnap formálisan is megalakul a Nemzeti Tanács, küszöbön áll a budapesti, a prágai és a bécsi forradalom, végül az Osztrák–Magyar Monarchia végleges és teljes összeomlása.

ILDIKÓ NAGY

Himnusz, Szózat versus Gotterhalte. Imperial and national symbols in the Hungary of the Austro-Hungarian Monarchy

Gotterhalte, the Austrian imperial anthem, was composed by Haydn in 1797, and its lyrics were finalized in 1854. Two poems were in competition to become the Hungarian national anthem: Mihály Vörösmarty's *Szózat* (Summons or Appeal), set to music by Béni Egressy in 1843; and Ferenc Kölcsey's *Himnusz* (Anthem), set to music by Ferenc Erkel in 1844. In the end, the latter became the unofficial national anthem, and after the fall of the Monarchy the official state anthem as well. After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, the Hungarian lyrics of *Gott erhalte* were changed to reflect the independence of the Hungarian state. However, the Austrian imperial anthem remained highly unpopular among Hungarians, as it reminded them of the defeat in the war of self-defense of 1848–49, and the oppression and retaliation following it. As a non-opposition Hungarian author wrote, „an active or passive dislike for *Gotterhalte* is a matter of national tradition, upbringing, taste, and manners for us.” Its public performances were often sabotaged at the turn of the century. The Hungarian opposition at that time, the Independence Party, regularly used these scandals to attack the government, and in 1903 they managed to topple Kálmán Széll's administration. The sources used for this study were releases of the contemporary press and the papers of the Hungarian Parliament. The study aims to 1) summarize the history of *Gotterhalte*'s, *Himnusz*'s and *Szózat*'s creation and public use, 2) discuss the failed attempts to create a Hungarian royal anthem, and finally 3) to examine the conflicts generated by the use of the imperial anthem in Hungary, and among Hungarians, with an emphasis on the period between 1896 and 1903, particularly on the first years of the 20th century.

---

¹⁶⁹ Romsics Gergely: *A Monarchia utolsó jelképbotránya. A debreceni Gotterhalte-affér*. Rubicon, 2005. 9. sz. 20–26.